

Науково-популярний буклет
Broszura popularnonaukowa

«Будні історичного Луцька та Любліна»

*“Dni powszednie historycznego
Łucka i Lublina”*

PL-BY-UA
2014-2020

Co-funded by
the European Union

Цей електронний буклет створений за фінансової підтримки Європейського Союзу
в межах Програми транскордонного співробітництва ПБУ 2014-2020

Зміст / treść

- 4 Оксана Штанько
Урядник, кликун, могоричник: представники луцького міщанства XVII століття
Oksana Sztanko
Burmistrz, herold, mogorycznik. Przedstawiciele mieszczaństwa luckiego w XVII wieku
- 10 Андрій Павляшик
Волинська династія і вежа Окольного замку в Луцьку, або князі Чорторийські в історії міста
Andrij Pawlaszyk
Dynastia wołyńska i wieża zamku obronnego w Lucku, czyli książęta Czartoryscy w historii miasta
- 16 Анастасія Марків
Римо-католики у Луцьку: засновники та просвітники
Anastazja Markiwa
Rzymscy katolicy w Lucku: założyciele i propagatorzy oświaty
- 21 Олена Бірюліна
Корінна лучанка і уродженець Любліна, або як стати успішним в ранньомодерному Луцьку
Olena Biriulina
Rodołwita Łuczanka i urodzony w Lublinie, czyli jak odnieść sukces w Lucku na początku czasów nowożytnych
- 25 Яцек Ткачик
Краківська брама. Базиліка Св. Станіслава, єпископа і мученика
Jacek Tkaczyk
Brama Krakowska. Bazylika pw. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika
- 31 Кшиштоф Янус
Готична (Напівкругла) вежа. Костел і лікарня Святого Духа
Krzysztof Janus
Baszta Półokrągła. Kościół i szpital św. Ducha
- 35 Лукаш Конопа
Кам'яниця Любомельських. Фарний костел
Łukasz Konopa
Kamienica Lubomelskich. Kościół Farny
- 40 Роман Звєжховські
Замковий пагорб. Гродська брама, раніше – Замкова. Стара ратуша – Коронний трибунал. Катедрa – єзуїтський костел
Roman Zwierzchowski
Wzgórze Zamkowe. Brama Grodzka, niegdyś Zamkowa. Stary ratusz – Trybunał Koronny. Katedra – kościół jezuitski

Оксана Штанько

Oksana Sztanko

Урядник, кликун, могоричник: представники луцького міщанства XVII століття

*Burmistrz, herold, mogorycznik¹.
Przedstawiciele mieszczaństwa łuckiego w XVII wieku*

Відомий французький історик, один із представників школи «Анналів» Фернан Бродель свого часу назвав урбанізацію передвістям появи нової людини. Розмірковуючи над значимістю великих міст, дослідник наголошував, що саме вони великою мірою творили сучасні держави [6, с. 156].

Важливими «гвинтиками»-творцями змін, що відбувалися у ранньому Новому часі були люди тієї епохи. Повноправні мешканці міст, громадяни, що в актових документах із латиномовними записами, іменувалися «cives», натомість в офіційних канцеляріях замків/городів та ратуш руських міст Великого князівства Литовського, а після Люблінської унії – Речі Посполитої, як і в повсякденні, звалися «славетними міщанами» [1, арк. 6, 18 зв.]. Йдеться про міщан – мешканців самоврядних міст-володарів магдебурзького німецького права.

Луцьк отримав право на самоврядування наприкінці XV ст. Відтоді на місто чекали поступові, але невідворотні та суттєві зміни: від соціопросторового поділу території і переходу значної частини міських мешканців під владу нового уряду – магістрату, до економічних трансформацій завдяки отриманню важливого для розвитку міста права на щотижневі торги, права складу, монопольного права на шинкування, масштабних ярмарків тощо [2, с. 13–15].

Znany francuski historyk, jeden z przedstawicieli szkoły „Annales”, Fernand Braudel w swoim czasie uznał urbanizację za przyczynę wyłonienia się nowego typu człowieka. Badacz, zastanawiając się nad rolą wielkich miast, stwierdził, że to właśnie one w znacznym stopniu ukształtowały nowoczesne państwa [6, s. 156].

Ludzie tej epoki byli najważniejszymi „liderami” - twórcami zmian, które dokonały się we wczesnym okresie nowożytnym. W aktach notarialnych z łacińskimi zapisami mieszkańcy miast nazywani byli „cives”, natomiast w kancelariach grodów/miast i ratuszy ruskich miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, a po Unii Lubelskiej w Rzeczypospolitej, nazywano ich „sławetnymi mieszczanami”, podobnie jak gdzie indziej [1, k. 6, 18v.]. Chodzi tu o mieszczan, którzy byli mieszkańcami autonomicznych miast i wsi lokowanych na prawie magdeburskim.

Łuck uzyskał prawo do samorządu na przełomie XV i XVI wieku. W tym czasie w mieście zachodziły gwałtowne, choć niepożądane, lecz istotne zmiany: od społeczno-przestrzennego podporządkowania terytorium i przejścia znacznej części mieszczan pod władzę nowego zarządcy - właściciela ziemskiego, do transformacji gospodarczych poprzez uzyskanie prawa do sprzedaży publicznej, prawa do składowania, monopolu na wyszynk, a także organizowania dużych jarmarków istotnych dla rozwoju miasta [2, s. 13-15].

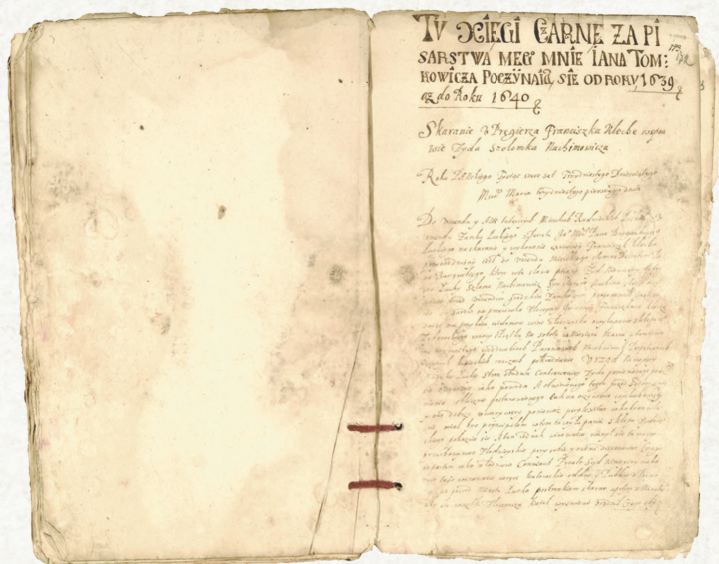
Привілей короля Стефана Баторія на підтвердження двох привілеїв Великого князя Литовського Олександра щодо переведення м. Луцька з руського (волинського) права на магдебурзьке, заснування у місті вйїтвства і підтвердження міщанам усіх попередніх привілеїв та вольностей. 1576 р., 22 жовтня

Dokument króla Stefana Batorego potwierdzający dwa przywileje wielkiego księcia litewskiego Aleksandra dotyczące przeniesienia miasta Łucka z prawa ruskiego (wołyńskiego) na prawo magdeburskie, ustanowienia w mieście wójtostwa oraz potwierdzający wszystkie wcześniejsze przywileje i wolności mieszczan, z dnia 22 października 1576 r.

¹ Mogyrycznik (magarycznik) to człowiek, który za wykonaną przysługę (np. doradzanie przy zakupie zwierząt, koni) otrzymuje otrzymywać mogyrycz (magarycz), czyli poczęstunek w postaci jedzenia, a szczególnie alkoholu – przypis tłumacza.

Щодень на площі Ринок, де розмішувалася головна судово-адміністративна споруда – ратуша, вирувало міське життя. Жвава торгівля, публічні страти, засідання магістрату чи загальноміські збори – означені події загалом складали щоденне життя ранньомодерного Луцька. Творцями й дійовими особами цієї історії були міщани. У статті якраз і йтиметься про представників луцького міського соціуму другої чверті XVII ст.: аптекаря і міського урядника Яна Гепнера, вйтівського слугу, кликуна Опанаса Патковича, і чоловіка, служба якого з висоти століть звучить як потішна і легка, а насправді була відповідальною і важливою – могоричника Кирила Клавшича. Їхні цікаві, проте доволі фрагментарні життєписи, дозволяє простежити луцька міська вйтівсько-лавнича книга за 1638–1640 рр. [1].

Codziennie na Placu Rynkowym, gdzie znajdował się główny budynek sądowniczy i administracyjny - ratusz, tętniło życie miasta. Ożywiony handel, zebrania publiczne, rady i spotkania w ratuszu - stały się częścią codziennego życia Łucka na progu nowożytności. Twórcami i bohaterami tej historii są mieszczanie. Artykuł mówi o przedstawicielach społeczeństwa miasta Łucka drugiej ćwierci XVII wieku: aptekarzu i burmistrzu miasta Janie Hepnerze (Gepnerze), miejskim słudze - heroldzie Opanasie Patkowiczu oraz człowiekowi, którego służba z perspektywy stuleci wydaje się przyjemna i łatwa, ale w rzeczywistości była odpowiedzialna i ważna mogorycznikowi - Cyrylu Kławszycu. Ich interesujące, choć fragmentaryczne, opisy ich życia można znaleźć w księgach miasta Łucka z lat 1638-1640 [1].

Аркуші луцької міської книги 1638-1640 рр.

Аркуше луцької міської книги з 1638-1640 рр.

Ян Гепнер – луцький міський урядник, доктор медицини, аптекар, очевидно, німець за походженням. Служив місту лавником у 1633–1635 рр., а в 1636–1637 рр. – лентвійтом. У 1640 р. був обраний райцею і далі до смерті згадується як старий райця [7, с. 159; 9].

Jan Hepner to urzędnik miasta Łucka, doktor medycyny, aptekarz, prawdopodobnie Niemiec z pochodzenia. W latach 1633-1635 służył miastu jako ławnik, a w latach 1636-1637 jako pomocnik starosty. W 1640 roku został wybrany rajcą i do śmierci wspomniany jest jako rajca [7, s. 159; 9].

Дружиною Яна Гепнера була Катерина Запацька. Подружжя мало синів Урбана і Флоріана та дочку Іоанну. Донька спершу вийшла заміж за Олександра Бедермана, сина шотландського купця Олександра Бедермана, який осів в Луцьку на початку XVII ст., й луцької міщанки Анастасії Матвіївни. Після трагічної смерті Олександра Олександровича (загинув у 1651 р. під час козацької революції) Іоанна взяла шлюб з лучанином Самуелем Флякою, православ-

Жоною Яна Гепнера була Катерина Запачка. Маїонковие миели синів Урбана і Флоріана, а також цоркє Жоаннє. Цорка по раз першый wyszła за маж за Александра (Олєксандра) Bedermanna, сына szkockiego kupca Aleksandra (Ołeksandra) Bedermanna, który osiedlił się w Łucku na początku XVII wieku, i mieszczańki łuckiej Anastazji Matwiejewny. Po tragicznej śmierci Aleksandra Aleksandrowicza (zginął w 1651 r. podczas rewolucji kozackiej) Joanna wzięła ślub z mieszkańcem Łucka Samuelem

ним луцьким братчиком [3, с. 100].

Ян Гепнер відійшов у засвіти так само в часи Хмельниччини, передавши свою родину під опіку волинському воєводі князеві Адамові-Олександрові Сангушку [3, с.100]. Достеменно невідомо, де і коли наш герой отримав ступінь доктора медицини. Вповні вірогідно, що свою наукову роботу на цей ступінь Ян Гепнер писав і захищав у Ягеллонському чи іншому європейському університеті. Географія здобуття університетської освіти вихідців навіть із русинських теренів була доволі широкою – від Сорбонни й Віттенбергу до Болоньї й Падуї.

Упродовж життя у Луцьку Гепнер став заможним міщанином, побудував поблизу ратуші кам'яницю, яку залишив дітям [3, с.100]. У 1660–1661 рр. нащадки Яна Гепнера – Войтех і Урбан – змагалися за спадок своєї вже померлої сестри Іоанни з її другим чоловіком – Самуелем Флякою, колишнім підписком Руської або Волинської канцелярії, який привласнив і спустошив відому гепнерівську кам'яницю. Сестра скаржників була достатньо заможною жінкою, оскільки отримала чимале майно у спадок від першого чоловіка – Олександра Бедермана та інших родичів [3, с. 100]. У судовому позові Урбана Гепнера супроти чоловіка покійної сестри від 6 квітня 1662 р. згадувалася «бібліотечка різних авторів». Дуже вірогідно, що книги Іоанна отримала від батька – Яна Гепнера [5, с. 49].

Ян Гепнер був рішучою і непересічною, а часами доволі жорсткою особистістю. Володів гострим слівцем, вправно урядував, займався аптекарством, любював і відстоював власні інтереси в реаліях часу, в якому жив.

Flaką, prawosławnym łuckim [3, s. 100].

Jan Hepner odszedł w zaświaty w okresie powstania Chmielnickiego, przekazawszy swoją rodzinę pod opiekę wołyńskiego wojewody księcia Adama Aleksandrowicza Saguszki [3, s. 100]. Nie wiadomo, gdzie i kiedy nasz bohater otrzymał tytuł doktora medycyny. Jest bardzo możliwe, że Jan Hepner napisał i obronił pracę naukową na ten stopień na Uniwersytecie Jagiellońskim lub innym uniwersytecie europejskim. Geografia kształcenia uniwersyteckiego adeptów, nawet tych z terenów Rusi, była szeroka - od Sorbony i Wittenbergi po Bolonię i Padwę.

U kresu życia w Łucku Hepner stał się zamożnym obywatelem i wybudował w pobliżu ratusza kamienicę, którą pozostawił swoim dzieciom [3, s.100]. W latach 1660-1661 spadkobiercy Jana Hepnera, Wojciech (sic!) i Urban, walczyli o spadek po swojej zmarłej wówczas siostrze Joannie z Samuelem Flaką, byłym pisarzem Kancelarii Ruskiej albo Wołyńskiej, który przywłaszczył sobie i zdewastował słynną kamienicę Hepnerów. Siostra powodów była bardzo zamożną kobietą, ponieważ otrzymała duży spadek po swoim pierwszym mężu Aleksandrze Bedermannie i innych krewnych [3, s. 100]. W pozwie sądowym Urbana Hepnera przeciwko mężowi swojej siostry z 6 kwietnia 1662 r. wspomina się o „bibliotece różnych autorów”. Jest całkiem możliwe, że Joanna otrzymała książki od swojego ojca – Jana Hepnera [5, s. 49].

Jan Hepner był osobą zdecydowaną i bezkompromisową, a czasami wręcz okrutną. Był bystrym mówcą, prawym zarządcą i dobrym lobbystą własnych interesów w realiach epoki, w której żył.

Засідання міського уряду, XVI ст. Із книги «Statuta y metrika przywileiow koronnych» Станіслава Сарніцького

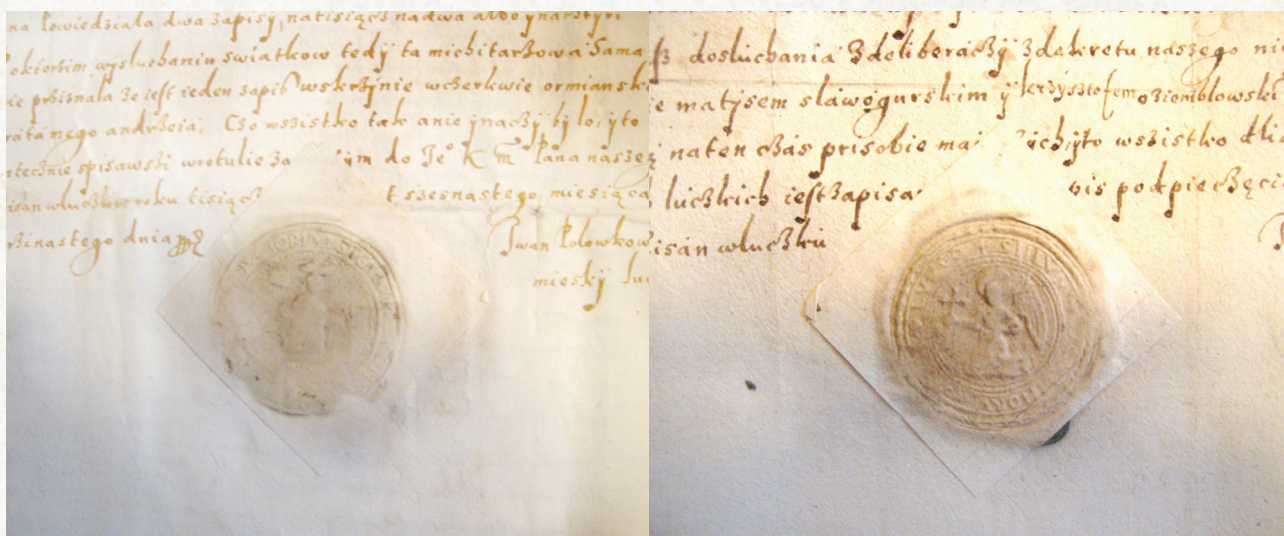
Posiedzenie rady miejskiej, XVI w. Z książki „Statuta y metrika przywileiow koronnych” Stanisława Sarnickiego

В одному соціопросторі з Яном Гепнером жив і працював міський слуга-кликун Опанас Паткович [1, арк. 113 зв.-114]. Міщанин виконував розпорядження магістратських урядників: відносив судові позови до господ міщан, оголошував накази його милості короля й магістрату, оповіщав про збір податків, стеріг пожежної безпеки й загального порядку в Луцьку [1, арк. 6 зв., 14 зв., 20 зв.-21]. Щороку він отримував гононар на кожух і чоботи, в часі виконання служебницьких обов'язків – оснащувався сурмою чи тріщалкою (для сурмління перед виголошенням важливої інформації і сповіщення про тривогу), панциром (захисною кольчугою) і прилбицею (шоломом) [4, с. 122, 127].

Опанаса Патковича відряджали до інших юридик – міських територій, непідвладних магістрату [1, арк. 69 зв.]. Так, у грудні 1638 р. він ходив до луцьких отців-домініканів. Саме там мешкав Іван Нагай – колишній цехмістр різницького цеху, луцький братчик, тивун (управитель) згаданої юридики [1, 64 – 64 зв.; 8]. Міському слугі належало віддати Нагаю позов від його колеги по цеху Івана Олексейовича. Чоловік скаржився на зловживання тивуном своєю владою, часте закликання до власного суду, винесення несправедливих вердиктів, користування міськими вольностями і несплату належних податків до міської скриньки-скарбу [1, арк. 64 – 64 зв.]. Виконавши розпорядження урядників, Опанас просив уписати до актів, що роботу виконав, позов Нагаю до рук віддав і нічиє діичне право не порушив [1, арк. 69 зв.].

Opanas Patkowicz, urzędnik miejski, mieszkał i pracował w tej samej przestrzeni społecznej co Jan Hepner [1, k. 113-114]. Mieszczanin wykonywał polecenia urzędników magistratu: zanosił panom mieszczanom wezwania sądowe, ogłaszał nakazy Jego Królewskiej Mości i magistratu, informował o ściąganiu podatków, czuwał nad bezpieczeństwem przeciwpożarowym i ogólnym porządkiem w Łucku [1, k. 6v, 14v, 20v-21]. Corocznie otrzymywał honorarium na кожух i buty. Podczas pełnienia obowiązków służbowych był wyposażony w surmę (trąbkę do trąbienia przed wygłoszeniem ważnej informacji i ogłaszania alarmu), grzechotkę, pancierz (kolczugę ochronną) i przyłbicę (hełm) [4, s. 122, 127].

Opanasa Patkowicza wysłano na inne obszary jurysdykcyjne, które nie podlegały magistratowi [1, k. 69]. Na przykład w 1638 roku udał się do ojców dominikanów. Mieszkał tam Iwan Nahaj (Nagaj), były mistrz cechu krojczych, obywatel Łucka, ciwun (zarządca) wspomnianej jurysdykcji [1, 64-64v; 8]. Miejski sługa miał przekazać Nahajowi pozew kolegi z cechu Iwana Aleksiejewicza (Ołeksiejewicza). Mężczyzna skarżył się na nadużywanie przez ciwuna władzy poprzez m.in. poleganie na własnych sądach, wydawanie niesprawiedliwych wyroków, korzystanie z dóbr miejskich oraz niepłacenie należnych podatków do skarbu miejskiego [1, k. 64-64]. Po wykonaniu poleceń urzędników Panas poprosił o zapisanie w aktach, że praca została wykonana, wezwanie do rąk własnych Nahaja przekazał i niczyjego prawa dziedzicznego nie naruszył [1, k. 69v].

▲ Печатка ради Луцька із зображенням святого Миколая, 1616 р.
Pieczeń rady Łucka z wizerunkiem św. Mikołaja z 1616 r.

▲ Луцька лавничча печатка, 1616 р.
Pieczeń ławnicza miasta Łucka z 1616 r.

Судова справа проти Івана Нагая тривала доволі довго. Урешті, рішенням магістрату, підсудного банітували – позбавили прав міщанина. Різнику також належало покинути міські мури у найближчий час, а усім і кожному суворо заборонялося спілкуватися з ним, чи переховувати новоспеченого баніта у власній домівці [1, арк. 81 зв.– 83]. Публічно оголосити про це «на Ринку і на рогах [вулиць] по кілька разів» мав Опанас, виконуючи свої безпосередні кликунські обов'язки [1, арк. 83 зв.].

Про баніцію Івана Нагая з уст кликуна 13 січня 1639 р. посеред площі Ринок чув Кирило Клавшич – луцький міщанин, власник великого броварного котла [1, арк. 10].

Sprawa sądowa przeciwko Iwanowi Nahajowi trwała długo. Wreszcie sędzia orzekł, że oskarżony został skazany na banicję i pozbawiony praw obywatelskich. Musiał zakończyć pracę krojczego i opuścić jak najszybciej miasto. Jednocześnie surowo zabroniono każdemu kontaktować się z nim czy też przechowywać świeżo upieczonego banitę we własnym domu [1, k. 81-83].

O tym wszystkim miał ogłosić „na Rynku i rogach ulic po kilka razy” Panas w ramach swoich bezpośrednich obowiązków herolda [1, k. 83].

O banicji Iwana Nahaja z ust herolda usłyszał 13 stycznia 1639 roku na środku Placu Rynkowego Cyryl (Kiryło) Kławszyc - mieszczanin łucki, właściciel wielkiego browaru [1, k. 10].

▶
Олександр
Дишко. Площа
Ринок у Луцьку
XVI-XVIII ст.,
2017.

Олександр
Дышко, Рынок
в Луцку
XVI-XVIII в., з
2017 г.

Нагая він добре знав, бо не раз доводилося бувати в шинку на території домініканської юрідики, де той був тивуном-управителем – і пиво постачати, і коновку з міцним напоєм у руках тримати. Клавшича знали у місті і як могоричника [1, арк. 27–27 зв.]. Серед обов'язків цих поважних панів була присутність при торговельних операціях, пов'язаних із купівлею та продажем свійських тварин, здебільшого, коней [1, арк. 27 – 27 зв.]. Завдання полягало у детальному огляді тієї чи іншої тварини, засвідченні відсутності всіляких ганджів, належного стану її здоров'я. Після залагодження справи, могоричників відводили до одного з місцевих шинків, де ті «іли і пили», отри-

Nahaja bardzo dobrze znał, ponieważ niejednokrotnie zdarzało mu się bywać w piwiarni na terenie jurysdykcji dominikańskiej, w której był ciwunem - zarządzającym - zarówno po to, aby dostarczyć piwo, jak i kufel z mocnym trunkiem dźwić. Kławszyca miejscowi znali również jako mogorycznika [1, k. 27-27v]. Do obowiązków tych poważnych panów należała obecność przy operacjach handlowych związanych z kupnem i sprzedażą żywych zwierząt, zwłaszcza koni [1, арк. 27-27]. Zadanie polegało na szczegółowym obejrzeniu tego czy innego zwierzęcia, stwierdzeniu braku jakichkolwiek urazów, właściwego stanu ich zdrowia. Po zakończeniu sprawy mogorycznicy byli zabierani do jednego z lokalnych szynków, gdzie „jedli i

муючи таким чином платню за свої урядницькі послуги як свого роду «експертів». Та навіть у цій роботі траплялися казуси. Якби новий власник уже вдома запримітив за купленим конем яку ваду, то скаржитися мав не тільки і не стільки на попереднього господаря шкапи, а на неуважних могоричників [1, арк. 38 зв.–39].

Імена цих трьох славетних майдеборчків, як і багатьох інших луцьких міщан, береже міська актова книга. Її поживклі від плину часу аркуші переповідають чимало цікавих, питома луцьких сюжетів. Їхніми героями були і вони – аптекар-урядник Ян Гепнер, міський слуга-кликун Опанас Паткович і броварник-могоричник Кирило Клавшич.

pili”, otrzymując w ten sposób zapłatę za swoje usługi „ekspertów”. Nawet w tej pracy zdarzały się wpadki. Jeśli nowy właściciel zakupionego konia już w domu zauważył jakąś wadę, to skarżył się nie tylko i nie tyle na poprzedniego właściciela szkapy, ile na nieuważnego mogo-rycznika [1, k. 38 -39].

Nazwiska tych trzech wspaniałych obywateli, podobnie jak wielu innych mieszkańców Łucka, zachowały się w miejskiej księdze aktów stanu cywilnego. Ich pożytkłe karty przy-prószone przez czas opowiadają wiele cieka-wych i godnych uwagi historii z Łucka. Do ich bohaterów należeli aptekarz Jan Hepner, służący burmistrza Opanas Patkowicz i mogo-rycznik Cyryl Kławszyc.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 23: Луцький городовий магістрат. 1638–1790 рр. Оп. 1. Спр. 1. Актובה книга, 5 червня 1638–27 липня 1640 рр., 183 арк.
2. Архив Юго-Западной России. Ч. 5: Акты, относящиеся к истории городов Юго-Западной Руси. Т. I. К., 1869. 736 с.
3. Білоус Н. Луцькі лентвійти XVI–XVII ст.: характеристика уряду та персоналії. PATRIMONIUM: Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. Т. 1: Ранньомодерна людина: простір – влада – право XVI–XVIII ст. Київ; Краків, 2015. С. 94–113.
4. Білоус Н. Стражі порядку у пізньосередньовічному Луцьку. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. Вип. VIII. Луцьк, 2012. С. 121–128.
5. Білоус Н. Тестамент як джерело для дослідження міщанської писемності на Волині XVII ст. Київська Академія. Вип. 17. К., 2020. С. 39–67.
6. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Простір та історія. Кн. 1 / пер. з фр. Світлани Глухової. К.: Вид-во Жупанського, 2013. 368 с. (Історична думка).
7. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.+вкл.
8. Штанько О. «І змусив злодія за цнотливого визнати»: луцький братчик Іван Нагай на уряді віята юридики отців-домініканів (перша половина XVII ст.). Луцьке Хрестовоздвиженське братство – інституційний розвиток та місце в суспільному русі України та Білорусі: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-літтю Луцького Хрестовоздвиженського братства, м. Луцьк, 28 – 29 вересня 2017 р.: наук. зб. / упоряд. О. Бірюліна, О. Карліна. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 478 с. іл. С. 85–93. http://volyn-kray-mus.at.ua/news/vidano_zbirnik_materialiv_konferenciji_prisvjachenoji_400_littju_luckogo_bratstva/2018-01-22-1538.
9. Штанько О. «Чоловіче, як довідаєшся, що тобі не належить, то згинеш марно»: персональна поведінка луцького райці Яна Гепнера на сторінках міської книги 1638 – 1640 рр. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. Вип. XI. Луцьк, 2015. С. 186–193.

Андрій Павляшик
Andrij Pawlaszyk

Волинська династія і вежа Окольного замку в Луцьку, або князі Чорторійські в історії міста

Dynastia wołyńska i wieża zamku obronnego w Łucku, czyli książęta Czartoryscy w historii miasta

В старій частині Луцька стоїть невелика, але досить грізна вежа. Вона носить ім'я одного з найвідоміших волинських князівських родів – Чорторійських.

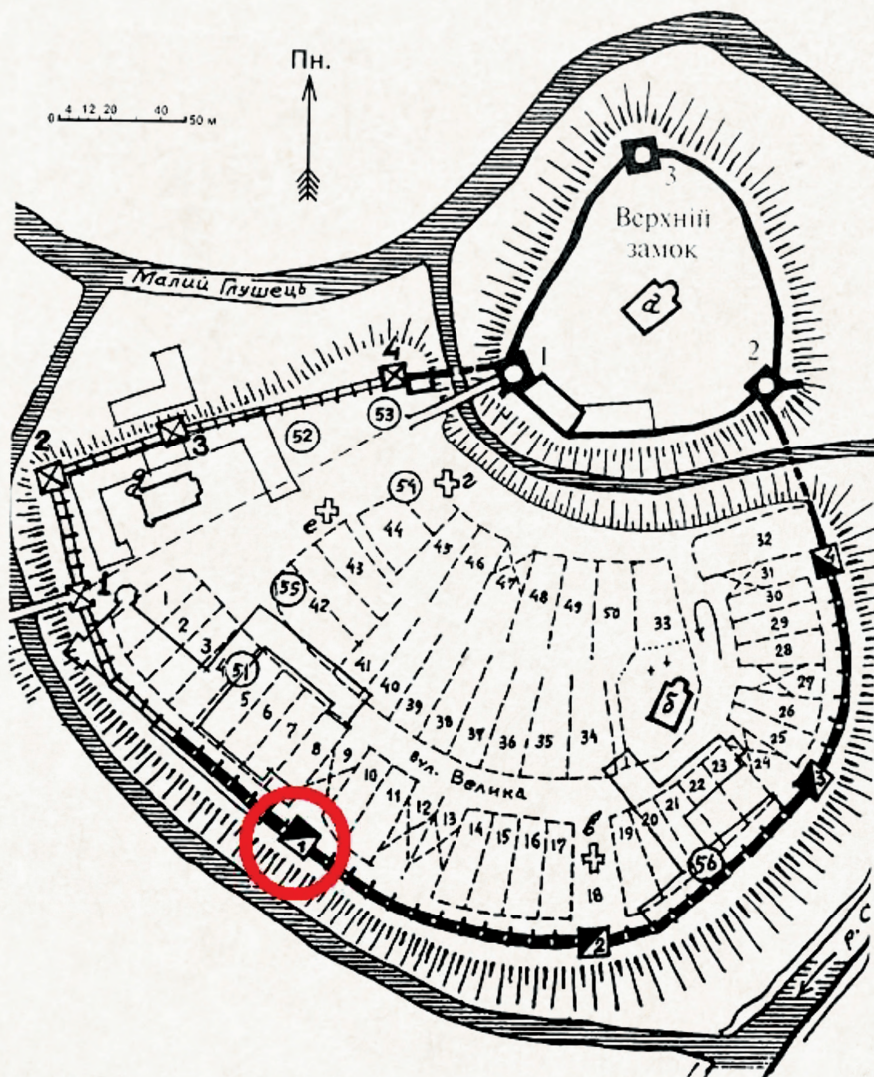
Що ж це за князі?

Є в кількох десятках кілометрів на північ від Луцька селище Чорторійськ. Його історія нараховує майже 1000 років. З 14 століття литовський князь Гедимін приєднав Волинь до великого князівства Литовського, а пізніше один з його правників – Василь от-

W starej części Łucka znajduje się mała, ale dość groźna wieża. Nazwę zawdzięcza jednemu z najbardziej znanych rodów książąt wołyńskich - Czartoryskim.

Co to za książęta?

Kilkadziesiąt kilometrów na północ od Łucka znajduje się wieś Czartorysk. Jej historia sięga ponad 1000 lat. W XIV wieku książę litewski Giedymin przyłączył Wołyń do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a później jeden z jego prawników - Wasyl otrzymał Czartorysk

Червоним кольором виділена вежа князів Чорторійських в Окольному замку Луцька. Ілюстрація з книги П. Троневича "Луцький замок в історії України"

Wieża książąt Czartoryskich Zamku Okolnego w Łucku zaznaczona na czerwono. Ilustracja z książki Petra Tronewicza „Zamek Łucki w dziejach Ukrainy”

римав у свої володіння Чорторийськ і став князем Чорторийським. Так з'явилася ця династія – герої нашої розповіді [1, ст. 570].

Було їх три – Іван, Олександр і Михайло. І всі вони були тісно пов'язані з Волиню і Луцьком.

У жовтні 1430 року після смерті князя Вітовта брата Чорторийські підтримали нового правителя держави Ягайла – Свидригайла [1, ст. 160].

Саме в Чорторийську Свидригайло знаходився під час першої своєї війни після приходу до влади. Новий очільник князівства у своїй міжнародній політиці орієнтувався на союз з Тевтонським орденом і Німецькою Імперією, з представниками яких у нього були давні дружні відносини. Проти цього виступило Польське королівство на чолі з королем Ягайлом – рідним братом Свидригайла.

А тому грянула війна, яка отримала назву Луцької.

У червні-вересні 1431 року польські війська вторглися на Волинь і оточили Луцьк. В битві під містом армія князя Свидригайла зазнала поразки і відступила до Чорторийська. А поляки осадили Луцький замок, проте так взяти його і не змогли. Увесь цей час великий князь Свидригайло зі своїми соратниками знаходився у володіннях князів Чорторийських. І саме тут восени того ж року було підписано Чорторийське перемир'я на два роки [2, ст. 337]. Переможця воно не виявило, а тому польська сторона почала шукати нові шляхи досягнення перемоги.

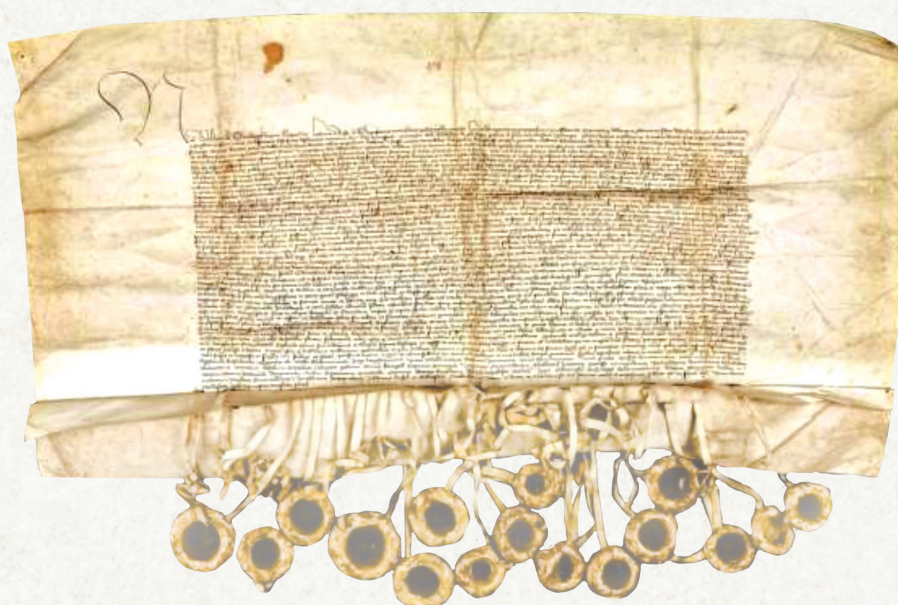
і został księciem Czartoryskim. Tak powstała dynastia bohaterów naszej opowieści [1, s. 570].

Było ich trzech - Iwan, Aleksander (Oleksandr) i Michał (Michajło). A wszyscy oni byli ściśle związani z Wołyniem i Łuckiem.

W październiku 1430 r. po śmierci księcia Witolda, bracia Czartoryscy poparli jako nowego wielkiego księcia litewskiego Świdrygiełłę wyznaczonego przez Jagiełłę [1, art. 160]. To właśnie w Czartorysku był obecny Świdrygiełło podczas swojej pierwszej wojny po dojściu do władzy. W polityce międzynarodowej nowy władca księstwa postawił na sojusz z Zakonem Krzyżackim i Cesarstwem Niemieckim, z przedstawicielami których utrzymywał długotrwałe i przyjazne stosunki. Sprzeciwiło się temu Królestwo Polskie, na którego czele stał król Jagiełło, brat Świdrygiełły.

Wtedy wybuchła wojna, którą nazwano Wojną Łucką.

Między czerwcem i wrześniem 1431 roku wojska polskie najechały na Wołyń i otoczyły Łuck. W bitwie o miasto wojska księcia Świdrygiełły poniosły porażkę i wycofały się do Czartoryska. Polacy oblegali zamek w Łucku, ale nie udało im się go zdobyć. Przez cały ten czas wielki książę Świdrygiełło i jego współtowarzysze znajdowali się w obrębie posiadłości książąt Czartoryskich. To właśnie tutaj, jesienią tego samego roku, podpisano w Czartorysku zawieszenie broni na dwa lata [2, s. 337]. Rozejm nie został jednak zawarty, a strona polska zaczęła szukać nowych sposobów na osiągnięcie zwycięstwa.

◀
Договір про перемир'я
1431 року
Трактат роzejмowy
z 1431 року

Не усім князям і боярам великого князівства подобалась політика Свидригайла, а тому в князівстві розгорілася громадянська війна. Частина аристократів підтримали князя Сигізмунд Кейстуовича і держава розділилася на дві частини.

Брати Чорторійські стали на бік Свидригайла. Мало того, вони входили в найближче оточення правителя. Так, брати Іван і Олександр входили в господарську раду при великому князі з 1438 року, а Михайло – з 1445 року [3, ст. 167]. Саме на цій раді вирішувалися найважливіші питання життя держави. Деякі історики пишуть, що ця рада почала збиратися в Луцьку при дворі великого князя ще раніше, аніж в столиці Вільно.

Значення Чорторійських свідчить той факт, що вони були свідками дарунків правителя іншим аристократам. Такої честі – поставити свої підписи і печатки під подібними дарчими – удостоювались лише найвпливовіші постаті тих часів.

Зуміли не втратити голови Чорторійські і при наступному правителі князівства. Сигізмунд не хотів конфліктувати з могутніми князями, а навпаки шукав союзників. Чорторійські, не дивлячись на їх постійну підтримку Свидригайла, при новому очільнику держави не втратили впливу і навіть були допущені до правлячого оточення [2, ст. 19].

В березні 1440 року Іван і Олександр Чорторійський організували з іншими князями заколот, в ході якого був вбитий великий князь Сигізмунд Кейстуович. Саме братів Чорторійських називають основними організатором цієї змови.

Після вбивства правителя Іван Чорторійський захопив резиденцію великого князя в місті Тракаї. Проте привести до влади в державі свого родича і покровителя Свидригайла Чорторійські не змогли. Частина аристократії підтримала їх, інша частина стала на бік сина вбитого Сигізмунда Михайла, а третя група виступила за Казимира, сина польського короля Ягайла [1, ст. 473]. Саме Казимир і став новим правителем князівства.

Іван Чорторійський сидів з своїми прибічниками в резиденції в Тракаях, доки новий великий князь не дав йому обіцянку, що ніхто переслідувати його за вбивство Сигізмунда не буде. А ще через деякий час до Луцька вертається Свидригайло. Він на запрошення тих же Чорторійських і інших волинських аристократів за згоди свого племінника великого князя литовського

Політика Świdrygiełły nie wszystkim książętom i bojarom Wielkiego Księstwa przypadła do gustu, dlatego w Księstwie wybuchła wojna domowa. Część arystokratów poparła księcia Zygmunta Kiejstutowicza i państwo zostało podzielone na dwie części.

Bracia Czartoryscy stanęli po stronie Świdrygiełły. Co więcej, należeli oni do najbliższego kręgu władcy. Na przykład bracia Iwan i Aleksander byli członkami rady rządzącej przy Wielkim Księciu od 1438 r., a Michał - od 1445 r. [3, s. 167]. To właśnie w tej Radzie zapadały najważniejsze decyzje o funkcjonowaniu państwa. Niektórzy historycy piszą, że ta rada zaczęła się zbierać w Łucku przy dworze Wielkiego Księcia jeszcze wcześniej niż w stolicy - Wilnie.

O znaczeniu Czartoryskich świadczy fakt, że byli oni świadkami prezentów od władcy dla innych arystokratów. Takiego zaszczytu - umieszczania swoich podpisów i pieczęci pod podobnymi podarunkami - dostąpili tylko najbardziej wpływowi władcy tamtych czasów.

Czartoryskim udało się nie stracić wpływów także za panowanie kolejnego władcy księstwa. Zygmunt nie chciał ścierać się z potężnymi książętami, lecz szukał sprzymierzeńców. Czartoryscy, mimo stałego poparcia dla Świdrygiełły, pod rządami nowej głowy państwa nie stracili wpływów, a nawet zostali dopuszczeni do Rady Rządzącej [2, art. 19].

W marcu 1440 roku Iwan i Aleksander Czartoryscy wraz z innymi książętami zorganizowali rzeź, w trakcie której został zabity Wielki Książę Zygmunt Kiejstutowicz. Mówi się, że głównymi organizatorami tej akcji byli bracia Czartoryscy.

Po zamordowaniu władcy Iwan Czartoryski przejął rezydencję Wielkiego Księcia w Trokach. Czartoryski nie zdołał jednak doprowadzić do objęcia władzy w państwie przez swego kuzyna i patrona - Świdrygiełłę. Część arystokracji poparła ich, druga część stanęła po stronie syna zabitego Zygmunta - Michała, z kolei trzecia grupa opowiedziała się za Kazimierzem, synem polskiego króla Jagiełły [1, s. 473]. To właśnie Kazimierz został nowym władcą księstwa.

Iwan Czartoryski przebywał ze swoimi sługami w rezydencji w Trokach, dopóki nowy wielki książę nie dał mu obietnicy, że nikt nie będzie go ścigał za zabójstwo Zygmunta. Po pewnym czasie Świdrygiełło powrócił do Łucka. On też, na prośbę tychże Czartoryskich i innych arystokratów wołyńskich za zgodą swojego bratanka, Wielkiego Księcia Litewskiego Kazimierza, został księciem łuckim. Jednym z tych, którzy należeli do jego otoczenia by Iwan

Казимира стає луцьким князем. Одним з тих, хто був в його оточенні, це Іван Чорторийський [4, ст. 27].

Разом з братами Олександром і Михайлом в 1442 році князь Чорторийський отримав від польського короля привілей, який підтверджував право цієї сім'ї на печатку з зображенням «Погоня». Тобто, Чорторийські визнавалися спадкоємцями Гедиміна і родичами правлячої династії [1, ст. 568].

Крім того, король виділив князю Івану у володіння на сході держави в Трубчевському князівстві на кордоні з московськими землями. Вважається, що десь там Іван Чорторийський і помер, не залишивши нащадків.

Трохи інша доля чекала на Олександра Чорторийського. Він, як і його брат, брав активну участь господарській раді при Свидригайлу в Луцьку. І так же активно організовував замах на князя Сигізмунда. Проте після вбивства останнього залишив велике князівство і подався на схід. В той час в великому князівстві Московському точилася така ж запекла боротьба за владу між князями, як і в Литві. Князь Чорторийський то виступає на стороні Дмитра Шемяки проти Василя II, то через кілька років від імені останнього виступає у Пскові. Проживав у цій міграції волинський князь 20 років [2, ст. 20]. Встиг поправити і в Пскові, і в Новгороді. Ходив в походи проти Тевтонського і Лівонського орденів.

Після того, як великий князь московський Василь II почав вимагати у Чорторийського клятву васала, Олександр Чорторийський зібрав свої війська і разом з сім'єю вернувся додому. Як і його брат Іван, він отримав від польського короля володіння на сході держави, де, швидше всього, і помер.

Але найтісніше з Волинню і Луцьком свою долю пов'яже третій з братів Чорторийських – Михайло [5, ст. 28].

На відміну від братів, жодних відомостей про участь останнього в змові проти великого князя Сигізмунда не має. Мало того, Михайло супроводжує польського короля Владислава в поході на Угорщину, який там править. Тоді ж Чорторийський отримує від короля привілей для «трьох братів наших Івана, Олександра і Михайла, князів на Чорторийську, тим князям кривним своїм, дозволяю вживати печатку княжу, яку від батька і діда уживали, тобто озброєного вершника тримаючого в руці меч оголений» [6, ст. 385].

Чарторьски [4, s. 27].

Wraz z braćmi Aleksandrem i Michałem w 1442 roku książę Czartoryski otrzymał od króla polskiego przywilej, który potwierdzał prawo rodziny do używania pieczęci z wizerunkiem „Pogoni”. Oznaczało to, że Czartoryscy zostali uznani za potomków Giedymina i krewnych panującej dynastii [1, art. 568].

Ponadto król przekazał księciu Iwanowi w posiadanie ziemie wschodnie w Księstwie Trubaczowskim na granicy z Państwem Moskiewskim. Uważa się, że Iwan Czartoryski zmarł tam, nie pozostawiając po sobie żadnych potomków.

Trochę inny los spotkał Aleksandra Czartoryskiego. Podobnie jak jego brat, brał czynny udział w pracach rady państwowej Świdrygiełły w Łucku. Zorganizował też zamach na księcia Zygmunta. Jednak po zabójstwie tego ostatniego opuścił Wielkie Księstwo i udał się na wschód. W tym czasie w Wielkim Księstwie Moskiewskim toczyła się taka sama walka o władzę między książętami, jak na Litwie. Książę Czartoryski raz wystąpił po stronie Dymitra Szemiaki przeciwko Wasylowi II, to znowu po kilku latach stanął po stronie tego ostatniego w Pskowie. Wołyński książę żył na emigracji przez 20 lat [2, k. 20]. Udało mu się sprawować rządu zarówno w Pskowie, jak i w Nowogrodzie. Wziął udział w kampaniach przeciwko zakonowi krzyżackiemu i inflanckiemu. Po tym, jak wielki książę moskiewski Wasyl II zaczął domagać się od niego przysięgi na wierność, Aleksander Czartoryski zebrał swoje wojska i wraz z rodziną wrócił do domu. Podobnie jak jego brat Iwan, dostał w posiadanie od króla polskiego włości na wschodzie państwa, gdzie najprawdopodobniej zmarł.

Najsilniej jednak z Wołyniem i Łuckiem związany jest trzeci z braci Czartoryskich - Michał [5, art. 28].

W przeciwieństwie do jego braci nie ma informacji o jego udziale w wojnie z wielkim księciem Zygmuntem. Ponadto Michał towarzyszył królowi polskiemu Władysławowi w wyprawie przeciwko Węgrom. Wtedy to Czartoryski otrzymuje od króla przywilej, mówiący, że: „trzem naszym braciom Iwanowi, Aleksandrowi i Michałowi, książętom Czartoryskim, tym to książętom krewnym swoim, pozwalam, używać pieczęci książęcej z uzbrojonym jeźdźcem trzymającym w dłoni obnażony miecz, której z dziada pradziada używali” [6, art. 385].

Już w 1445 roku Michał został marszałkiem państwa na dworze księcia łuckiego Świdrygiełły, co czyniło go jedną z trzech najbardziej

А вже у 1445 році Михайло стає маршалком господарським при дворі луцького князя Свидригайла – однією з трьох найвпливовіших постатей в державі. Михайло носить в ті часи титул не лише князя Чорторійського, а й Клеванського. І опікується монастирем святого Миколая у Клевані [3, ст. 167]. Від Свидригайла він отримує і Старий Жуків, тому Чорторійського називають «князь на Клевані і Жукові».

Саме Михайло був поруч з луцьким князем Свидригайлом в останні роки правління того. Прикладом великого значення Чорторійського стане його шлюб з Софією – донькою пана радного і намісника луцького Немирі Резановича [4, ст. 221]. Останній був одним з найвпливовіших прихильників Свидригайла і могутніх волинських аристократів. Переживши не одну війну і зміну правителів, Резанович був тією постаттю, яку називали князем «principes de Luczka» [1, ст. 615].

Діти Михайла і Софії продовжать династію Чорторійських і їх доля буде тісно пов'язана з нашим містом. Так їх син Федір на довгі роки стане луцьким старостою. І саме в ці часи будуть зведені муровані стіни і вежі Окольного замку в Луцьку.

впливових осіб в краю. Michał носив в той час титул не тільки князя Czartoryskiego, але і Klewańskiego і опікував się klaszturem świętego Mikołaja w Klewaniu [3, s. 167]. Od Świdrygiełły otrzymał także Stary Żukow, dlatego Czartoryskiego nazywa się również „księciem na Klewaniu i Żukowie”.

Michał utrzymywał kontakty z księciem łuckim Świdrygiełłą w ostatnich latach jego panowania. Przykładem wielkiego znaczenia Czartoryskiego był jego ślub z Zofią, córką łuckiego pana i starosty Niemiry Rezanowicza [4, s. 221]. Ten ostatni był jednym z najbardziej wpływowych zwolenników Świdrygiełły i najpotężniejszych arystokratów wołyńskich. Przeżywszy niejedną wojnę i niejedną zmianę władcy, Rezanowicz był postacią, którą nazywano: „principes de Luczka” [1, art. 615].

Dzieci Michała i Zofii kontynuować będą dynastię Czartoryskich, a ich losy będą ściśle związane z naszym miastem. Ich syn Fiodor na długi czas zostanie starostą łuckim. To właśnie w tym okresie zostaną wzniesione mury i wieże Zamku obronnego w Łucku.

Jedną z tych wież stała się wieża książąt Czartoryskich [7, s. 222].

Dokładna data budowy wieży nie jest znana. Jednak w opisie zamku w Łucku z 1545 r.

Сучасний вигляд
вежі князів
Чорторійських

Współczesny widok
Wieży książąt
Czartoryskich

Однією з таких веж стала і вежа князів Чорторійських [7, ст. 222].

Точна дата будівництва вежі не відома. Проте вже в описі Луцького замку 1545 року згадується не лише вежа князів, а й городня – частина міського укріплення, яка носила ім'я князів. Вказується, що вежа князів Чорторійських вже збудована з каменю, а не з дерева: “а за тими городнями вежа князів Чорторійських – князя Александра і князя Івана, старостичів луцьких, котру будують з каменя їх отчизни, та вежа добра є” [8, ст. 139].

З того часу вона стоїть як пам'ятка про буремні віки середньовічного Луцька і князів Чорторійських!

jest mowa nie tylko o wieży, która nosiła imię książąt, ale i o wale ziemnym jako części fortyfikacji miejskich. Podano, że wieża książąt Czartoryskich była już zbudowana z kamienia, a nie z drewna: „ale za tymi miastami jest wieża książąt Czartoryskich - księcia Aleksandra i księcia Iwana, starościców Łucka, która jest zbudowana z kamienia z ich ojczyzny, a wieża jest dobra” [8, art. 139].

Od tego czasu stoi ona jako pamiątka burzliwych czasów średniowiecznego Łucka i książąt Czartoryskich!

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Сергей Полехов. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века. – Москва: «Индрик», 2015. – 712 с.
2. Wolff Józef. Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895. – 698 с.
3. Однороженко О. Геральдика членів господарської ради великого князя Свидригайла Ольгердовича // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2012. – С. 153–194.
4. Oskar Halecki. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Krakow: Nakład Akademii Umiejętności, 1915. – 315 с.
5. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - Киев : Унив. тип. (И. И. Завадского), 1859-1911. - Ч. 8, т. 4 : Акты о землевладении в Юго-Западной России XV-XVIII вв. - 1907. - 766 с.
6. Войтович, Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. - 649 с.
7. Колосок, Б. В. 1976. Луцький Верхній та Окольний замки. Дослідження з слов'яно-руської археології. – Київ: Наукова думка, 1976. - С. 217-228.
8. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. Підготував Володимир Кравченко. – Київ, 2005. – 600 с.

Анастасія Марків

Anastazja Markiw

Римо-католики у луцьку: засновники та просвітники

*Rzymscy katolicy w Łucku: założyciele i
propagatorzy oświaty*

Період XVII ст. у Луцьку характеризувався активним розвитком релігійно-культурного життя, про що свідчить відкриття чернечих орденів, навчальних закладів та прибуття до міста просвітників, метою яких було підняти рівень культурно-освітнього життя міста. Зокрема, слід відзначити великий вплив римсько-католицьких спільнот та окремих осіб, що провадили таку діяльність.

В контексті діяльності римо-католиків у Луцьку, передусім йдеться про Павла III Волюцького, який здійснив чималий внесок у розвиток релігійного та культурного життя Луцька. Павло III Волюцький народився у 1559 р. (іноді вказують 1560 р.) у Мазовії.

Siedemnaste stulecie w Łucku charakteryzowało się intensywnym rozwojem życia religijnego i kulturalnego, o czym świadczą powstawanie zakonów, instytucji edukacyjnych oraz przybycie do miasta pedagogów, których celem było podniesienie poziomu życia kulturalnego i oświatowego miasta. Na szczególną uwagę zasługuje duży wpływ grup i osób wyznania rzymskokatolickiego, które prowadziły taką działalność.

W kontekście aktywności rzymskich katolików w Łucku wymieniano przede wszystkim Pawła III Wołuckiego, który wniósł wielki wkład w rozwój życia religijnego i kulturalnego Łucka. Paweł III Wołucki urodził się w 1559 roku (niektóre źródła podają rok 1560) na Ma-

Павло Волюцький
Paweł Wołucki

Його родина походила із м. Волчі на Равщині з шляхетського роду герба Равичів [4]. За правління Сигізмунда III Павло Волуцький у 1592 році отримав священницьке висвячення. Через 2 роки король доручив йому єпископство в Кам'янецькій дієцезії, про що свідчить затвердження Святим Престолом 5 грудня 1594 р. [9]. У 1605 р. Сигізмунд III відправив до Риму єпископа Волуцького з послухняним посланням до новообраного Папи Павла V про переведення на посаду єпископа Луцької дієцезії. Лише 30 липня 1607 р. Папа Павло V затвердив цей перехід.

Луцьким єпископом Павло Волуцький був до 1619 р. За цей час він затвердив у місті дієцезіальний синод, розпочав будівництво костелу Святих Апостолів Петра і Павла, оновлював тогочасну кафедральну святиню в Луцьку (костел Святої Трійці), займався будівництвом колегіуму отців-єзуїтів [3].

Так, у Луцьку у XVII ст. не існувало кафедральної школи, та й загалом по Волині великої кількості шкіл такого спрямування не налічувалось, ба більше – жодних католицьких семінарій не існувало [5].

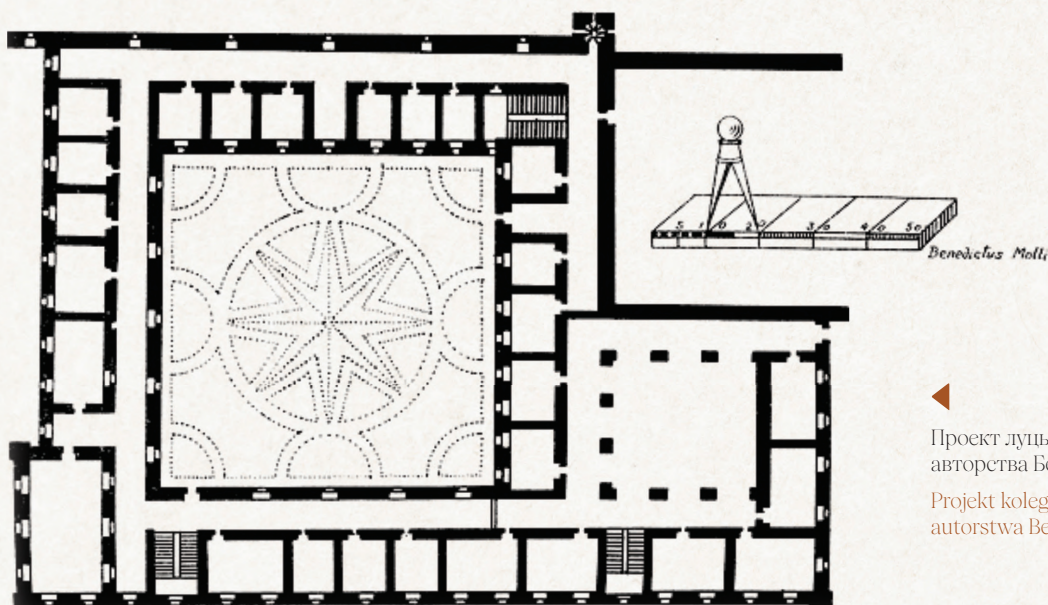
Проте у 1606 р. єпископ Павло III Волуцький в місті Янові над Бугом підписав акт на будівництво колегіуму єзуїтів, а разом з ним і костелу у Луцьку. Передбачалось, що в колегіумі мав бути відкритий курс «теології моральної». Обов'язковим також було проведення занять з граматики та гуманітарних наук [7]. Спершу було відкрито школу, яка активно розвивалась і користувалася неабияким попитом. Однак кількість

zowszu. Jego rodzina pochodziła z Wołczy na Ziemi Rawskiej i posługiwała się herbem Rawicz. Za panowania Zygmunta III w 1592 roku Paweł Wołucki przyjął święcenia kapłańskie. Po dwóch latach król powierzył mu biskupstwo Diecezji Kamienieckiej, o czym świadczy potwierdzenie Stolicy Apostolskiej z 5 stycznia 1594 r. [9]. W 1605 r. Zygmunt III wysłał biskupa Wołuckiego do Rzymu z listem do nowo wybranego papieża Pawła V w sprawie przeniesienia go na urząd biskupa Diecezji Łuckiej. Papież Paweł V zatwierdził tę zmianę dopiero 30 lipca 1607 roku.

Paweł Wołucki był biskupem łuckim do 1619 roku. W tym czasie ustanowił w mieście synod diecezjalny, rozpoczął budowę kościoła Świętych Apostołów Piotra i Pawła, założył obecną katedrę w Łucku (kościół Świętej Trójcy), brał udział w budowie Kolegium Ojców Jezuitów [3].

W Łucku w XVII wieku nie było szkoły katedralnej. Na samym Wołyniu tego rodzaju szkół było niewiele, a ponadto - nie było seminariów katolickich [5].

W 1606 r. biskup Wołucki Paweł III podpisał akt budowy kolegium jezuitów w mieście Janów nad Bugiem, a także kościoła w Łucku. Przewidywano, że w kolegium będzie prowadzony kurs „teologii moralnej”. Obowiązkowe miały być także zajęcia z gramatyki i nauk humanistycznych [7]. Od momentu otwarcia szkoły rozwijała się ona aktywnie i cieszyła się niesłabnącą popularnością, jednak liczba chętnych uczniów nie była w stanie pomieścić się w dwóch klasach. Stopniowo otwierano więc nowe klasy w kolegium, którego budynki nie miały jeszcze swojej ostatecznej

Проект луцького колегіуму єзуїтів авторства Бенедикта Моллі

Projekt kolegium jezuitów w Łucku autorstwa Benedykta Molli

охочих учнів не могла поміститись в її двох класах. Поступово відкривались нові класи в колегіумі, приміщення якого ще не мали свого доконаного вигляду. Станом на 1640 р. в колегіумі вже працювало 30 єзуїтів. Будівництво завершилося у 1646 р. [13].

В орденських колегіумах викладачами світських студентів були священники та клірики (магістри). Найбільшу кількість серед викладачів Луцького колегіуму становили молоді люди 25–30 років [6].

Викладач-єзуїт виховував учнів в дусі «власного благочестивого життя», тому лекції розпочинались із спільної молитви. Навчання було доступним для охочих, незалежно від віросповідання, тому студенти, які сповідували іншу релігію, могли молитись у той спосіб, прийнятий у їхній вірі. Вчителі єзуїтської школи посилено заохочували студентів (особливо перед канікулами) до приватної релігійної практики, тобто до щоденної молитви.

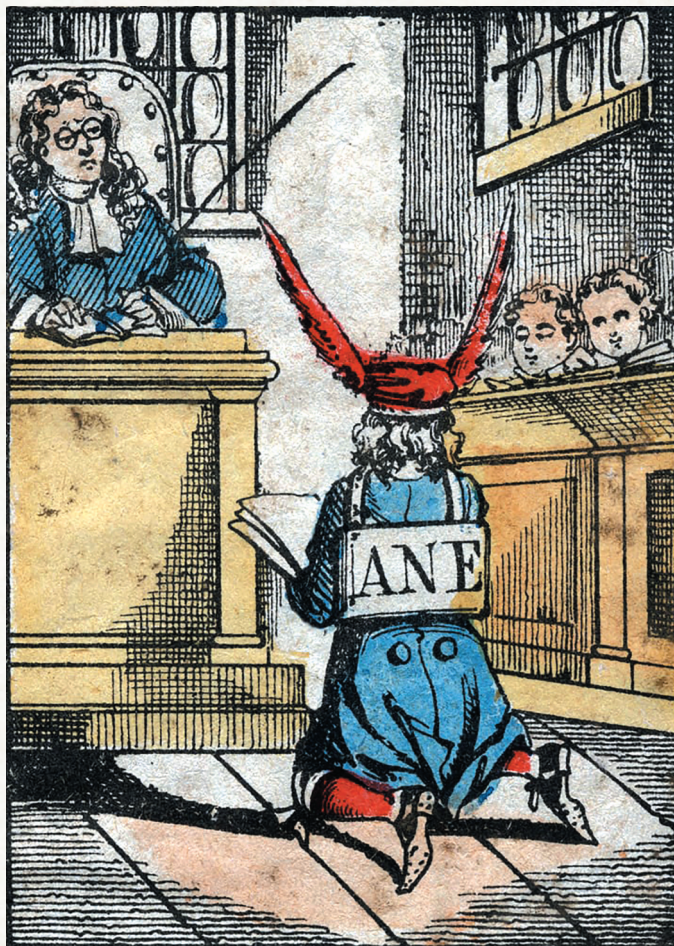
Основним завданням вчителя з точки зору дисципліни була «тиша і слухняність, щоб ніхто не блукав по школі, ніхто не мінявся місцями, ніхто туди-сюди не розкидав свої речі, не виходив зі школи». Учитель мав бути абсолютно пунктуальним, а уроки

postaci. Do 1640 r. w kolegium pracowało już 30 jezuitów. Budowę ukończono w 1646 roku [13].

W zakonnych kolegiach wykładowcami dla świeckich studentów byli duchowni i klerycy (magistrzy). Największą grupę spośród wykładowców Kolegium Łuckiego stanowili młodzi ludzie w wieku od 25 do 30 lat.

Wykładowca-jezuita wychowywał uczniów w duchu „świętobliwego życia”, a wykłady rozpoczynały się wspólną modlitwą. Nauczanie było dostępne dla wszystkich chętnych, niezależnie od wyznania, a uczniowie będący przedstawicielami innych religii mogli modlić się na sposób przyjęty w ich wierze. Nauczyciele szkoły jezuickiej gorąco zachęcali uczniów (zwłaszcza przed rozpoczęciem kursu) do prywatnej praktyki religijnej, czyli do codziennej modlitwy.

Głównym zadaniem nauczyciela z punktu widzenia dyscypliny było egzekwowanie „ciszy i posłuszeństwa oraz tego, żeby nikt się nie kręcił po szkole, nie zmieniał miejsc, nie rozrzucał swoich rzeczy tu i tam, nie wychodził ze szkoły”. Nauczyciel musiał być bezwzględnie punktualny, a lekcje należało doprowadzać do końca, nie marnując ani kwadransa na puste gadanie.

Зображення учня в капелюсі з вухами віслика

Wizerunek ucznia w kapeluszu z uszami osła

проводити до кінця, не втрачаючи навіть останньої чверті години на пусті розмови.

Єзуїти загалом були переконані, що дисципліну легше підтримувати за допомогою похвали та нагород, ніж через покарання, особливо фізичні [12]. Окрім офіційних урочистостей, нагороди вручали й за інших нагод. Наприклад, якщо учень був відмінником протягом навчального року, можна було організувати для нього окремих іспит і перевести його в наступний клас.

Однак траплялись також і випадки фізичного покарання, якщо учень був особливо складним та порушував усі правила школи. Покарання могли відбуватись шляхом ударів різкою, але в списку законів школи вказується, що не можна бити сильно, ніколи і ні за яких умов не можна бити на голе тіло, а ударів може бути не більше ніж 10. Покарання мало відбуватись обов'язково при свідках. Вчитель-єзуїт за жодних обставин не мав права самостійно накладати покарання [10].

Єзуїти також виконували функції соборних проповідників, які мали власну каплицю. Завдяки підтримці єпископа Волицького в 1616 р. вони розпочали будівництво костелу св. Петра і Павла в Луцьку [12]. За словами літописця, при будівництві єзуїтської колегії в Луцьку єпископ Павло Волицький взяв на плечі 12 кошиків землі з фундаменту на честь 12-ти апостолів. Звершуючи літургійні служби, єпископ Павло Волицький передав орган для катедри у Луцьку, а помираючи, заповів 3000 флоринів для «Луцького костелу» [13].

Окрім Павла III Волицького велику допомогу у підтримці ордену єзуїтів надавала добродчинниця Ізабелла Семашко, яка походила із польського шляхетського роду Уханських. Народилась у сім'ї Павла та Анни-Катажини Уханських, була наймолодшою із трьох сестер в родині [1].

Ізабелла стала другою дружиною волинського шляхтича з магнатського роду, урядника Речі Посполитої Миколи Семашка [11]. Незважаючи на те, що шлюб був династичним, він не надав шляхетським родам очікуваного результату – у парі Ізабелли та Миколи Семашків дітей не було [2]. Після смерті чоловіка в 1618 р., Ізабелла вірогідно обрала шлях добродчинниці і опікунки різних католицьких орденів у Луцьку, зокрема в матеріальному плані активно підтримувала єзуїтів та їхній колегіум [8]. Завдяки старанням Ізабелли, у 1624 р. до Луцька приїхали представниці чернечого згромадження ордену святої Бригіти. Наразі мож-

Jezuici byli na ogół zdania, że dyscyplinę łatwiej utrzymać poprzez chwalenie i zachęcanie niż poprzez karanie, zwłaszcza fizyczne [12]. Oprócz oficjalnych odznaczeń, przyznawano również inne rodzaje nagród. Na przykład, jeśli uczeń wyróżniał się w ciągu roku szkolnego, można było zorganizować dla niego specjalny sprawdzian i przenieść go do następnej klasy.

Zdarzały się jednak przypadki stosowania kar fizycznych, jeśli uczeń był szczególnie trudny i złamał wszystkie zasady obowiązujące w szkole. Karę można było wymierzyć poprzez zdecydowane uderzenie, ale szkolny regulamin przewidywał, że nie wolno bić mocno, nie należy pod żadnym pozorem bić na голе ciało i można uderzyć maksymalnie 10 razy. Karę stosowano obowiązkowo w obecności świadków. Nauczyciel-jezuita pod żadnym pozorem nie miał prawa samodzielnie wymierzać kary [10].

Jezuici pełnili też funkcję kaznodziejów kościelnych, którzy mieli własną kaplicę. Dzięki wsparciu biskupa Wołuckiego w 1616 roku rozpoczęli oni budowę kościoła św. Piotra i Pawła w Łucku [12]. Według kronikarza, podczas budowy kolegium jezuitów w Łucku biskup Paweł Wołucki na cześć 12 apostołów wyniósł na swoich ramionach 12 koszy ziemi wykopanej pod fundamenty. Po zakończeniu posługi liturgicznej biskup Paweł Wołucki ofiarował organy na potrzeby katedry w Łucku, a w testamencie zapisał 3000 florenów na „Kościół Łucki” [13].

Poza Pawłem III Wołuckim wielką pomoc dla zakonu jezuitów okazała dobroczynna Izabela Siemaszko, pochodząca z polskiej rodziny szlacheckiej z rodu Uchańskich. Przyszła na świat w rodzinie Pawła i Anny Katarzyny Uchańskich i była najmłodszą z trzech siostr w rodzinie [1].

Izabela została drugą żoną wołyńskiego szlachcica z magnackiego rodu, oficera kozackiego Rzeczypospolitej Obojga Narodów Mikołaja (Mykoły) Siemaszki [11]. Mimo że ślub miał charakter dynastyczny, nie przyniósł rodzinom szlacheckim oczekiwanego rezultatu - małżeństwo Izabeli i Mikołaja Siemaszków nie miało dzieci [2]. Po śmierci męża w 1618 r. Izabela z ogromnym zaangażowaniem podjęła rolę dobrodziejki i opiekunki różnych zakonów katolickich w Łucku, szczególnie aktywnie wspierając materialnie jezuitów i ich kolegium [8]. Dzięki staraniom Izabeli, w 1624 r. do Łucka przybyli przedstawiciele Zakonu św. Brygidy. W chwili obecnej można jedynie przypuszczać, że na finansowanie organizacji charytatywnych i wspieranie ich działalności Izabela przekazała pieniądze, które otrzymała

на лише припускати, що допомогу у фінансуванні осередків та благочинні пожертви на підтримку їх діяльності Ізабелла робила частково за кошти, які отримала після смерті свого чоловіка Миколи, адже з огляду на їхній бездітний шлюб, велика частина земель була продана іншим шляхтянам.

Отож, внесок луцьких римо-католиків в культурно-релігійне життя середньовічного міста є особливо впливовим. Адже свою роботу розпочали два потужні осередки, мета яких полягала у просвітницькій діяльності. Завдяки старанням Павла III Волюцького Луцьк отримав величну будівлю костелу Святих Апостолів Петра і Павла та єзуїтський колегіум. Натомість за підтримки Ізабелли Семашко навчальний заклад міг надалі розвиватись та з'явилося перше жіноче чернече згромадження ордену Святої Бригіти.

po śmierci swojego męża Mikołaja, ponieważ z powodu ich bezdzietnego małżeństwa duża część ziemi została sprzedana innym szlachcicom.

Reasumując, wkład łuckich rzymskich katolików w życie kulturalne i religijne średnio-wiecznego miasta jest szczególnie istotny. Dwa wpływowe ośrodki rozpoczęły pracę, której celem było prowadzenie działalności oświatowej. Dzięki staraniom Pawła III Wołuцьkiego, Łuck otrzymał wspaniały budynek kościoła Świętych Apostołów Piotra i Pawła oraz kolegium jezuickie. Dzięki wsparciu Izabeli Siemaszko szkoła mogła się dalej rozwijać i powstała pierwsza żeńska placówka Zakonu św. Brygidy.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Ворончук Ірина. Родоводи Волинської шляхти. Київ, 2009. 511 с.
2. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI — першої половини XVII ст. Київ, 2008. 394 С.
3. Колосок Б. Знайомство з луцьким костолом Св. Трійці та Св. Петра і Павла. Київ, 1996. 18 с.
4. Колосок Б. Історіографія будівництва Луцького комплексу єзуїтів. Архітектурна спадщина України. Вип. 1: Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування. Київ, 1994. С. 92–102.
5. Пясецький В. Луцьк. Історико-краєзнавчі нариси: у 2 т. Луцьк, 2013. С.123–131.
6. Шевченко Тетяна. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608 – 1648). Київська старовина, 2000. №6 (336).
7. Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Остріг, 2005. 199 с.
8. Яковенко Наталія. Українська шляхта (з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993. 410 с.
9. Dębowska M., Augustynek S. Misje jezuitów na Wołyniu 1928–1939. Liszki, 2019. С. 11–168.
10. Kochanowicz Jerzy. Wychowanie w szkołach jezuickich okresu staropolskiego. Królikowska (Ed.), Pedagogika: historia, teoria, praktyka. Kraków, 2010. pp. 205-237.
11. Niesiecki K. Korona Polska przy Złotej Wolności Starożytnemi Wszystkich Kathedr, Prowincyi u Rycerstwa Kleynotami Heroicznym Męstwem y odwagą, Naywyższemi Honorami a naypierwey Cnotą, Pobożnością y Swiątobliwością Ozdobiona. Lwów, 1743. S. 596-597.
12. Paszenda J. SJ. Budowle jezuickie w Polsce. T. 4: Budowle jezuickie w Polsce XVI-XVIII. Kraków, 2010. С.149–177.
13. Załęski S. Jezuiti w Polsce : u 5 t. Kraków, 1906. С.931–936.

Олена Бірюліна

Olena Biriulina

Корінна лучанка і уродженець Любліна, або Як стати успішним в ранньомодерному Луцьку

*Rodowita Łuczanka i urodzony w Lublinie,
czyli jak odnieść sukces w Łucku na początku czasów nowożytnych*

У ранньомодерну добу соціальна структура королівського міста Луцька була досить строкатою. Які особисті якості підвищували конкурентність членів міської громади, а які соціальні і правові механізми укріплювали статус міських родин? На прикладі двох представників луцького поспільства другої половини XVI – першої половини XVII ст. знайомимось з історію особистого успіху, й навіть більше, – стаємо свідками, як здійснювався перехід з міського стану до вищої соціальної групи.

Na początku epoki nowożytnej struktura społeczna królewskiego miasta Łucka była dość różnorodna. Jakie cechy osobiste zwiększały konkurencyjność członków społeczności miejskiej, a jakie mechanizmy społeczne i prawne wzmacniały status rodzin miejskich? Na przykładzie dwóch przedstawicieli ludności Łucka w drugiej połowie XVI - pierwszej połowie XVII wieku możemy poznać historię indywidualnego sukcesu, a nawet więcej - stajemy się świadkami tego, jak przebiegało przejście od stanu mieszczańskiego do wyższej grupy społecznej.

Ждана Ладжанка, лучанка з родослівною

Żdana Ładyżanka, Łuczanka z genealogią

Серед луцьких міщан середини XVI ст. спостерігаємо представників родини Ладиг/Ладижичів – Матвія і Томила [11, арк. 16]. Обидвоє мали дома в місті Луцьку, сплачували податки з найприбутковішого заняття того часу – винокуріння і торгівлі пива та питного меду. Спадкоємицею котрогось із них була Ждана Ладжанка, луцька міщанка, яка продовжила сімейну справу [9, 203–206].

В 1576 р. в місті розгорівся конфлікт між паном Павлом Ступницьким, служебником потужного волинського князя Василя-Костянтина Острозького і нашою героїнею. Між учасниками сталися «розтирки» (чвари, конфлікт), які виникли з причин недотримання Ступницьким умов якоїсь торгівельної угоди зі Жданою Ладжанкою. Незважаючи на нерівність станів, пані «славетна» не бажала поступитись своїми правами, вимагала захисту у міського уряду. За рішенням «єднального» суду шляхтич компенсував Ждані її фінансові втрати, а сам відправився у в'язницю. Міщанка, яка, до речі, на той час була удовою, продемонструвала рішучий характер і обізнаність з правом; не в останню чергу успіху справи сприяла її закоріненість в міську спільноту.

Відома історія будинку Ждани Ладжан-

Wśród mieszkańców Łucka z połowy XVI wieku można dostrzec przedstawicieli rodu Ładyg/Ładyżyców - Matwieja i Tomiła [11, k. 16]. Obaj mieli domy w Łucku, płacili podatki od najbardziej dochodowego zajęcia w tamtych czasach - warzenia i sprzedaży piwa oraz miodu pitnego. Spadkobierczynią któregoś z nich była mieszcanka łucka Żdana Ładyżanka, która kontynuowała rodzinny biznes [9, 203-206].

W 1576 r. w mieście wybuchł konflikt między ojcem Pawłem Stupnickim, sługą potężnego księcia wołyńskiego Konstantyna Wasyla Ostrogi, a naszą bohaterką. Między stronami zaczęły się „rozgrywki” (napięcia, konflikt), które powstały w związku z nieprzebraniem przez Stupnickiego warunków pewnej umowy handlowej z Żdaną Ładyżanką. Mimo nierówności stanowej, pani „sławetna” nie chciała zrezygnować ze swoich praw i poprosiła o ochronę ze strony władz miasta. Na mocy decyzji sądu „pojednawczego” szlachcic zrekompensował Żdanie straty finansowe i został skazany na karę więzienia. Mieszcanka, która notabene była wówczas wdową, wykazała się zdecydowanym charakterem i znajomością prawa; nie bez znaczenia dla powodzenia sprawy było to, że była zakonieniona we wspólnocie miejskiej.

ки, який вона спільно з чоловіком Василем Коledoю придбала у 1568 р. у свого брата Івана Ладичича [4, 530]. Тепер на цьому місці стоїть луцька Хрестовоздвиженська церква XVII ст. – святиня історичного Луцького братства.

В нагороду за виконання складних доручень під час московсько-литовської Лівонської війни Василь Коледа отримав у 1568 р. від короля привілей на звільнення від податків свого зі Жданою дому в Луцьку [1, 63–64]. В такий спосіб дім з присадибною ділянкою ставав вигідною нерухомістю в Луцьку, чим цілком скористалась донька Ждани і Василя – Овдотя Коledянка, яка була пошлюблена за шляхтича Олександра Черневського [7, арк. 32 зв.]. Факт шлюбу міщанки зі шляхтичем ще раз промовляє на користь успіху представників сім'ї міщан Ладичичів.

Ян Бедерман, руський декретовий писар і королівський секретар

Jan Bedermann, ruski pisarz urzędowy i sekretarz królewski

Виразною виглядає побудова стратегії життєвого успіху іншого луцького міщанина – Яна Бедермана (часом, Бендермана). В історичній літературі місцем його народження називають Люблін. В 1615 році, у скарзі володимирського митника, Ян Бедерман названий шотландцем («шотом») з Любліна, торгівцем шкурами [8, 260]. Був він тоді ще молодим.

В кінці XVI чи на початку XVII ст. батько Яна – Олександр Бедерман, шотландець за походження, переїздить з Любліна (?) до Луцька, де згодом входить в елітарну групу луцьких міських урядників: між 1606 – 1628 рр. він по черзі обіймає уряди лавника, лентвіта і райці. Дружиною Олександра і матір'ю Яна була луцька родовита міщанка Анастасія Матвіївна, донька луцького купця і міського райці Матвія Трушевича Косацького. У 1612 р. тітка Анастасії Масюта Трушевичівна продає Бедерманам свій дім на луцькому Ринку [4, 534]. 15 років по тому сімейство придбає ще один дім, але повністю розплатитись за покупку Олександрові і Анастасії Бедерманам не вдається, відтак дім через борги у 1648 р. перейде у власність Луцького братства.

Як припускають, Ян Бедерман отримав освіту у Краківському університеті [6, 169]. Вона стає запорукою його подальшого успіху. Наприкінці 20-х років XVII ст. Ян потрапляє в орбіту впливу великого кан-

Znana jest historia domu Żdany Ładyżanki, który wraz z mężem Wasylem Koledą kupił w 1568 r. od swojego brata Iwana Ładyżycza [4, 530]. Obecnie na tym miejscu stoi siedemnastowieczna łucka Cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego, sanktuarium historycznego bractwa łuckiego. W nagrodę za wykonanie trudnych zleceń podczas wojny moskiewsko-litewskiej w 1568 r. Wasyl Koleda otrzymał od króla przywilej zwolnienia od podatków swojego i Żdany domu w Łucku [1, 63-64]. W ten sposób dom z działką stał się dochodową nieruchomością w Łucku, na której bardzo skorzystała córka Żdany i Wasyla Awdotia Koledniana, która poślubiła szlachcica Aleksandra Czerniewskiego [7, ark. 32]. Fakt ślubu mieszczanki ze szlachcicem po raz kolejny przemawia na korzyść sukcesu przedstawicieli rodu Ładyżyców.

Inny mieszkaniec Łucka, Jan Bederman (czasami nazywany Bendermanem), miał znacznie inną strategię osiągnięcia sukcesu w życiu. W literaturze historycznej jako miejsce jego urodzenia wskazywany jest Lublin. W 1615 roku w skardze włodziemskiego celnika, Jan Bederman został wymieniony jako Szkot („Szoł”) z Lublina, handlarz futrami [8, 260]. Był on wtedy jeszcze młody.

Pod koniec XVI lub na początku XVII w. ojciec Jana, Aleksander Bederman, Szkot z pochodzenia, przeniósł się z Lublina (?) do Łucka, gdzie po roku dołączył do elitarnego grona urzędników miejskich Łucka: w latach 1606-1628 objął urząd ławnika, pomocnika starosty i rajcy. Żoną Aleksandra i matką Jana była mieszkanka Łucka Anastazja Matwiejewna, córka łuckiego kupca i rajcy miejskiego Matwieja Truszewicza Kosackiego. W 1612 r. ciotka Anastazji Masuta Truszewiczowna sprzedała Bedermanom swój dom na rynku w Łucku [4, 534]. 15 lat później rodzina nabyła jeszcze jeden dom, ale nie była w stanie w pełni zapłacić za zakup Aleksandrowi i Anastazji Bedermanom, dlatego w 1648 r. dom z powodu długów stał się własnością Bractwa Łuckiego.

Przypuszcza się, że Jan Bederman kształcił się na Uniwersytecie Jagiellońskim [6, 169]. Stało się to kluczem do jego dalszych sukcesów. W końcu lat 20. XVII w. Jan znalazł się w orbicie wpływów kanclerza wielkiego koron-

цлера коронного Якуба Задзіка, при якому розпочинає службу писарем Коронної Метрики. Він знає польську і латинську мови. Як носій руської (української) мови Ян від 1631 р. стає також писарем Руської канцелярії у Варшаві [6, 170]. Посада королівського писаря приносить молодому Бедерману матеріальні вигоди.

Щонайменше в 1629 р., у не з'ясований спосіб, Ян Бедерман стає власником двох єврейських шкіл в Луцьку, які того ж року передає (чи продає) єврейській громаді [5, 126]. Після смерті батька Олександра у 1628 р. Ян все активніше починає займатися луцькою нерухомістю. Випросить у короля привілей на дім покійного луцького міщанина Парфена Голузки, але не зуміє увійти в цю власність, оскільки в місті доведуть, що покійний заповідав дім ордену луцьких отців домініканців.

Ян Бедерман демонструє відмінні стосунки з унійними і православними ієрархами, від яких отримує у 1638 р. в оренду два маєтки Жидичинської архимандрії – Желізці і Жабку (сучасна Ківерцівщина) [2, 217]. В них королівському писарю дозволяється збудувати корчму, варити горілку і пиво на «багато котлів», тобто у великій кількості.

За вірну службу королю Я. Бедерман візьме в оренду міські війтівства Кременця і Овруча, які відразу ж відпродасть з метою отримання коштів. Через службові можливості він отримує права на збирання деяких податків у Київському воєводстві, і там само має право побору кожної третьої мірки з млинів. Крім цих доходів, метрикант має право на платню від клієнтів за послуги в канцелярії. Цікаво, що саме з іменем Яна Бедермана пов'язують отримання 30 липня 1638 р. з королівської канцелярії дозволу для архимандритів Свято-Миколаївського монастиря у Жидичина з правом проведення в селі двох річних ярмарків (у травні і грудні), та щотижневих торгів (у неділю) [2, 217].

Остання прижиттєва згадка про писаря Яна припадає на 1652 рік. Схоже, що власну сім'ю він не створив. В Луцьку мав велику родину – братів Олександра (Олександровича) і Павла, сестру Іоанну; у кожного з них були сім'ї. Попри те що у Любліні представників сімейства Бедерманів називали міщанами, у документах Луцького ґроду всі вони послідовно зветься шляхтою [5, 375]. Про несправжнє шляхетство королівського писаря Яна існували підозри навіть у Варшаві, але енергійний посадовець зумів пригасити невдоволення знаті [12, 36 зв.].

ного Якуба Задзіка, у którego zaczął pełnić funkcję pisarza Metryki Koronnej. Znał język polski i łacine. Jako znający język ruski (ukraiński) od 1631 roku, Jan został także pisarzem w Kancelarii Rosyjskiej w Warszawie [6, 170]. Stanowisko pisarza królewskiego przyniosło młodemu Bedermannowi korzyści materialne.

Również w 1629 r., w bliżej nieokreślony sposób, Jan Bederman staje się właścicielem dwóch szkół żydowskich w Łucku, które w tym samym roku przekazuje (lub sprzedaje) gminie żydowskiej [5, 126]. Po śmierci ojca Aleksandra w 1628 r. Jan coraz bardziej angażował się w działalność związaną z łuckimi nieruchomościami. Poprosił króla o tytuł do domu zmarłego obywatela Łucka Parfena Hołuzki, ale nie mógł wejść w jego posiadanie, ponieważ miasto zostało poinformowane, że zmarły zapisał dom w testamencie ojcom dominikanom.

Jan Bederman miał znakomite kontakty z hierarchami unickimi i prawosławnymi, od których w 1638 r. wziął w dzierżawę dwie posiadłości Archidiecezji Żydyczyńskiej - Żelizice i Żabkę (okolice dzisiejszych Kiwerców) [2, 217]. Urzędnikowi królewskiemu wolno było zbudować w nich karczmę, warzyć gorzałkę i piwo na „wiele kotłów”, czyli w dużych ilościach.

Za wierną służbę królowi, J. Bederman wziął w dzierżawę dobra miejskie w Krzemieńcu i Owruczu, które natychmiast sprzedał, aby zdobyć pieniądze. Dzięki możliwościom służbowym nabywa prawo do pobierania szeregu podatków w województwie kijowskim, a tam ma prawo do pobierania co trzeciej miarki od młynów. Oprócz tych przychodów, jako metrykantowi przysługuje mu wynagrodzenie od klientów za usługi świadczone w urzędzie. Ciekawostką jest, że nazwisko Jana Bedermana wiąże się z otrzymaniem 20 lipca 1638 roku z królewskiej kancelarii pozwolenia dla archimandrytów Klasztoru Św. Mikołaja w Żydyczyźnie do organizowania we wsi dwóch w ciągu roku jarmarków (w maju i grudniu) oraz codziennego handlu (w dni powszednie) [2, 217].

Ostatnia wzmianka o Janie za jego życia pochodzi z roku 1652 roku. Wygląda na to, że nie stworzył własnej rodziny. W Łucku miał wielką rodzinę - braci Aleksandra (Aleksandrowicza) i Pawła, siostrę Joannę, a każdy z nich miał swoją rodzinę. Mimo że w Lublinie przedstawiciele Bedermanów nazywano mieszczanami, w dokumentach powiatu łuckiego wszyscy oni kolejno konsekwentnie są określani jako szlachta [5, 375]. Urzędnika królewskiego Jana podejrzewano nawet w Warszawie o niesłuszne podawanie się za szlachcica, ale ener-

Історія двох успішних луцьких героїв, разом з представниками їхніх родин, складає лише малу частку ширшої картини життя ранньомодерного міського суспільства. Ця історія ще маловідома, через брак достатніх джерел вона лише частково заповнена, але й у такому об'ємі це захоплююча сторінка літопису міста.

giczny urzędnik potrafił uspokoić niezadowolenie szlachty [12, 36].

Historia dwóch bohaterów, którzy odnieśli sukces w Łucku oraz przedstawiciele ich rodzin, stanowi jedynie niewielką część wielkiego obrazu życia społeczeństwa miejskiego na początku czasów nowożytnych. Historia ta jest wciąż mało znana i ze względu na brak wystarczających źródeł jest wypełniona tylko częściowo. Mimo to stanowi fascynującą kartę kroniki miasta.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемой Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 5, т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев, 1869.
2. Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя). – Київ, 2009. 512 с.
3. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 560 с.
4. Історія Луцького братства та братського монастиря 1617–1833 років [упор. М. Довбищенко] / Архів Української Церкви. Сер. 2: Джерела. – Вип. 1. – Луцьк, 2014. 686 с.
5. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.: монографія. Львів, 2019. – 582 с.
6. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог; Львів, 2002.
7. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. Ф. 91 (Фонд Радзимінського). – Спр. 42/1. Арк. 32 зв.
8. Торгівля на Україні. XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. Упорядн.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ, 1990. 408 с.
9. Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст./ НДІ укр-ва МОН України, ЦЦІА України, м.Київ, ГО «Центр досліджень та відродження Волині». Київ, 2014. 776 с.
10. Центральний державний історичний архів України в м.Київ, ф. 220 «Колекція документів, зібраних Київською археографічною комісією», оп.1, спр. 49. Арк. 1-2.
11. Центральний державний історичний архів України в м.Київ, ф. 44 Вінницький градський суд, оп. 1, спр. 1. Арк. 16
12. Trepka, Walerian Nekanda. Liber generationis : albo Catalogus o tych de gente y progenie sławnego rodzaju Plebeanorum początek swoy u originem ducunt. Biblioteka Załuskich, Rkps. 3088 III, s. 25.

Яцек Ткачик

Jacek Tkaczyk

Краківська брама

Brama Krakowska

Краківська брама, яку називали в середньовіччі Вищою, є найважливішим елементом укріплень Любліна. Через неї пролягав головний в'їзд до міста, тому вона й має такий репрезентативний вигляд, який виділяє її серед інших міських брам. Її будівництво розпочалося в 40-х рр. XIV ст. одночасно із системою оборонних мурів і веж фундації короля Казимира III Великого. Вартість будівництва укріплень точно невідома, але її оцінювали в тонну срібних монет. Міська брама складалася з вежі зі стрілчастим арковим проїздом, воріт, що зачинялися на ніч, і герси, що опускалася у випадку небезпеки. Перед нею знаходився підйомний міст, перекинутий через глибокий сухий рів.

Спочатку надбрамна вежа була трохи вищою від мерлонів оборонної стіни, вона мала наближену до куба форму, заввишки 12 м з товщиною стін 2,5–3 м. Фундаменти сягали в глибину на 4,5 м. Фасад брами прикрашав унікальний шаховий малюнок, з чергуванням цегляного мотиву та кам'яних брил. Цегляні стіни були муровані готичною кладкою та оздоблені ромбовидним орнаментом, викладеним клінкерною цеглою. Наприкінці XIV або на початку XV ст. вежу підвищили приблизно до 25 м. У

Brama Krakowska, zwana w średniowieczu wyższą, to najważniejszy element fortyfikacji Lublina. Przez nią prowadził główny wjazd do miasta, stąd cechy reprezentacyjne, wyróżniające ją pośród bram innych miast. Jej budowę rozpoczęto w latach 40. XIV wieku wraz z systemem murów obronnych i baszt, ufundowanych przez króla Kazimierza III Wielkiego. Koszt obwarowań nie jest znany, choć oszacowano go na tonę srebrnych monet. Brama miejska składała się z wieży z ostrołukowym otworem przejazdowym, wrót zamykanych na noc oraz brony opuszczanej w razie niebezpieczeństwa. Od frontu zaopatrzona była w most zwodzony, umożliwiający komunikację nad głęboką suchą fosą.

Początkowo wieża bramna nieznacznie przewyższała blanki muru obronnego, miała 12 m wysokości, ściany 2,5-3 m grubości oraz fundamenty 4,5 m głębokości. Jej elewacje ozdobiono unikatowym wzorem szachownicy, stosując wątek ceglany na przemian z ciosami kamiennymi. Pod koniec XIV lub w XV wieku, wieżę podwyższono do około 25 m. Ściany wykonano z cegieł w układzie gotyckim, dodając od frontu wzór karo z zendrówek. W połowie XVI wieku zwieńczono ją ośmiobocznym wierzchołkiem z kopulastym dachem i pierwszym zegarem. Wewnątrz znajdowały się po-

Краківська брама

Brama Krakowska

середині XVI ст. брама була надбудована восьмикутним завершенням, увінчаним куполоподібним дахом та першим годинником. В середині знаходилися кімнати для вартових, в'язниця, помешкання для сурмачів, які грали щогодини, та воротного, який стягував копитне мито (податок на ввіз товарів). Над брамою висів образ із зображенням Св. Антонія – покровителя міста. Сьогодні висота вежі з куполом становить 38,80 м.

Для посилення обороноздатності в'їзду, ймовірно, ще у середньовіччі до вежі добудували передбрамне укріплення з бічними хвіртками. Масивні мури, товщина яких сягала до 2,2 м, були зведені на міцних фундаментах, прокладених у схилах рову. Висота збереженого передбрамного укріплення сьогодні сягає 13,57 м. Його верхню частину займають три яруси галерей зі стінами товщиною 60 см та бійницями для вогнепальної зброї.

У 1555 р. Краківська брама була перебудована під керівництвом зодчого Себастьяна Влоха, завдяки чому готична будівля отримала ренесансну стилістику. Ймовірно, саме тоді зовнішні мури потинькували, по периметру вежі влаштували ганки з балюстрадами для сурмачів та музикантів, а внизу добудували карцер для в'язнів.

Вважається, що в цей період була зведена ще одна добудова у вигляді барбакану, яка поєднувала декоративні та оборонні функції. На поверхні бруківки сьогодні можна помітити прямокутний контур його мурів, виявлених археологами. Він знаходився на протилежному схилі рову на відстані 5 м від передбрамного укріплення, між якими був перекинутий підйомний міст. Його стіни завтовшки від 1,1 м до 2 м були виконані з вапняку. Завершувала їх стрілецька галерея. Колись з боку передмістя, між трьома восьмигранними башточками, брама мала два проїзди – Львівський і Краківський.

Краківська брама після всіх розбудов складалася з декількох будівель загальною протяжністю 50 м. Після нищівних пожеж у 1557 та 1575 р. брамі щоразу повертали колишню велич. Її оборонне значення значно посилював рів завширшки 25 м, а його коритоподібне дно в найглибшій центральній частині сягало позначки 11 м нижче сучасної поверхні. У часи, коли перед брамою виник торговий майдан під назвою Корці, а вздовж проїзду почали з'являтися ятки, рів почав систематично засипатися сміттям. Археологи в культурному шарі, датованому XVII ст., виявили численні предмети побуту

мешчання для страży, аreszt, mieszkania dla trębaczy grających co godzinę i wrotnego pobierającego kopytne (podatek od przewożonych towarów). Nad bramą umieszczono obraz z wizerunkiem Św. Antoniego, patrona miasta. Obecnie wieża mierzy 38,8 m.

W celu zwiększenia obronności wjazdu, zapewne jeszcze w średniowieczu, do wieży dobudowano przedbramie, zaopatrzone w boczne furty. Masywne mury o grubości 2,2 m, oparto na solidnych i głębokich fundamentach posadowionych na zboczu fosy. Zachowana wysokość przedbramia wynosi 14 m. Górną część zajmują trzy rzędy chodników ze strzelnicami dla broni palnej o ściankach grubości 60 cm.

W 1555 r. wykonano przebudowę Bramy Krakowskiej pod kierunkiem muratora Sebastiana Włocha, nadając budowli gotyckiej stylizację renesansową. Prawdopodobnie wówczas otynkowano elewacje, wokół wieży zawieszono ganki z balustradami dla hejnalistów i muzykantów, a u dołu dobudowano karcer dla więźniów.

Przyпуска się, że w tym czasie wzniesiono kolejną budowlę bramną w typie barbakanu, która łączyła funkcje reprezentacyjne i obronne. Czworoboczny obrys murów odkrytych przez archeologów ukazano na powierzchni bruku. Usytuowano ją na przeciwnym stoku fosy, zachowując odstęp 5 m od przedbramia dla zwodzonego mostu. Ściany o szerokości od 1,1 m do 2 m wykonano z kamieni wapiennych. Zwieńczono je tarasem strzeleckim. Od strony przedmieścia, pomiędzy trzema ośmiokątnymi wieżyczkami wprowadzono dwa wyjazdy lwowski i krakowski.

Brama Krakowska ostatecznie składała się z szeregu budowli o łącznej długości 45 m. Niszczona pożarami w latach 1557 i 1575, za każdym razem była przywracana do świetności. Jej walory obronne potęgowała fosa, która miała 25 m szerokości, a jej nieckowate dno w najgłębszej środkowej części sięgało 11 m poniżej współczesnej nawierzchni. W czasie kiedy na przedpolu powstał plac targowy zwany Korce, a wzdłuż przejazdu ustawiano kramy, rozpoczęto systematyczne zasypywanie rowu odpadkami. Archeolodzy w nawarstwieniach datowanych na XVII wiek odkryli liczne przedmioty codziennego użytku oraz monety, w tym też fałszywe. Znajdowały się tam wykroje skór pochodzące z warsztatów rzemieślniczych m.in. szewskich, kaletniczych i rymarskich. Pośród szczątków organicznych występowały różne gatunki zbóż, warzyw i owoców, nawet tak egzotyczne jak figa.

та монети, у тому числі фальшиві. Там знаходилися і шкіряні викрійки з ремісничих майстерень – шевських, кушнірських та лимарських. Серед органічних решток були ідентифіковані різні сорти зернових культур, овочів і фруктів, навіть такі екзотичні, як інжир.

У першій половині XVIII ст. усі брамні споруди були в незадовільному технічному стані. Тоді й був розібраний барбакан, який після засипання рову втратив своє значення. У 1782 р. було завершено довготривалу реконструкцію, а на шпилі над брамою з'явилася монограма короля Станіслава Августа Понятовського. У 1959–63 рр. під час реставраційних робіт зі стін усунули тиньк, повертаючи Краківській брамі готичний вигляд.

W 1 poł. XVIII wieku budowle bramne były w złym stanie technicznym. Rozebrano wówczas barbakan, który po zasypaniu fosy stracił na znaczeniu. W 1782 r. zakończono wieloletni remont, umieszczając na iglicy monogram króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W latach 1959-1963 podczas prac konserwatorskich usunięto tynki przywracając Bramie Krakowskiej gotycki charakter.

Базиліка Св. Станіслава, єпископа і мученика

Bazylika pw. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika

Базиліка є прикладом готичної церкви, розбудованої в стилі ренесансу та бароко. Вона складається з характерного для домініканських храмів видовженого пресвітерію (10×22 м) і тринавного корпусу (22×20 м), навколо якого прибудовано 11 каплиць з родовими похованнями. Храм з'єднаний з монастирем – чотирикорпусною будівлею з двома внутрішніми двориками (віридаріями). Весь комплекс займає південно-східну частину Староміського пагорба та знаходиться всередині середньовічних міських стін Любліна.

Bazylika jest przykładem kościoła gotyckiego, rozbudowanego w stylu renesansowym i barokowym. Składa się z typowego dla dominikańskich świątyń wydłużonego prezbiterium (10x22 m) i trzynawowego korpusu (22x20 m). Do jego boków dostawiono 11 kaplic mieszczących grobowce rodowe. Kościół połączony jest z klasztorem – czteroskrzydłową budowlą z dwoma wewnętrznymi dziedzińcami (wirydarzami). Cały kompleks zajmuje południowo-wschodnią część Wzgórza Staromiejskiego, w obrębie średniowiecznych murów obronnych Lublina.

Базиліка Св. Станіслава,
єпископа і мученика

*Bazylika pw. Św. Stanisława
Biskupa i Męczennika*

Історичний храм був побудований на руїнах більш давнього, зведеного у 1342 р. королем Казимиром III Великим, що підтвердили результати археологічних досліджень. Домініканці також отримали ділянку вздовж міської стіни, біля якої звели найстаріші монастирські будівлі. Наступні його частини зводилися в період з XVI по XIX ст., руйнуючи при цьому залишки оборонного муру. Костел і монастир кілька разів знищувалися пожежами. Після руйнувань в 1505 і 1550 р. будівлі були відбудовані в готичному стилі. З праць Себастьяна Кльоновича відомо, що у 1575 р. внаслідок пожежі завалилися фронтон і склепіння храму. Його перебудували в стилі ренесансу. В 1591–94 рр. архітектор Рудольф Негроні відбудував у цьому стилі також і монастир.

Початки діяльності домініканців в Любліні сягають 60-х рр. XIII ст., коли на місці, яке належало архідиякону, було закладено чернечу обитель. Їм надали каплицю – ораторію Святого Хреста. Археологічні знахідки під пресвітерієм базилики свідчать про наявність фундаментів будівлі, які можуть бути залишками цього храму. Поруч з ним був цвинтар, який використовувався у XII–XIII ст. Люблінські домініканці брали участь у місіях християнізації у Литві та на Русі.

Знаковою подією в історії монастиря стала передача йому у 1420 р. реліквій Древа Чесного Хреста. Його чудодійна сила зцілювала хворих і запобігала катаклізмам, стаючи метою паломництв та візитів королів і представників знатних родин. Цей санктуарій був одним з найважливіших у Речі Посполитій, до того ж він був пов'язаний з подіями укладення Люблінської унії у 1569 р. Це також і місце поховання людей різних соціальних станів, про що свідчать вишукані каплиці та саркофаги магнатських родів, а також численні крипти і поховання, виявлені археологами під підлогою базилики, які, ймовірно, належали шляхті, міщанам та духовенству.

Унікальними за своїм художнім оздобленням є пізньоренесансні каплиці родин Фірлеїв та Оссолінських XVII ст. – творіння майстра Яна Вольфа. Вони мають форму склепінчастої вежі з входом на продовженні бічної нави. За вівтарем знаходиться монументальна барокова каплиця Тишкевичів, увінчана еліптичним куполом, зведеним зодчим Яном Кангерле. Каплицю оздоблювали видатні митці: ліпнину виконав Джованні Баттіста Фальконі, а фреску «Страшний суд» – Томаш Мушинський.

Кількасотлітня діяльність проповідників в Любліні була перервана поділами

Zbytkowa świątynia powstała na gruzach wcześniejszej, ufundowanej w 1342 r. przez króla Kazimierza III Wielkiego, co potwierdziły wyniki badań archeologicznych. Dominikanie otrzymali również plac wzdłuż muru miejskiego, przy którym wzniesli najstarsze budynki klasztorne. Kolejne jego części stawiano w okresie od XVI do XIX wieku, zacierając przy tym pozostałości muru obronnego. Kościół wraz z klasztorem ulegał kilkakrotnie pożarom. Po zniszczeniach w 1505 i 1550 r. przywracano budowlom styl gotycki. Z relacji Sebastiana Klonowica wiadomo, że wyniku działania ognia w 1575 r. runęły szczyty i sklepienia kościoła. Odbudowano go w stylu renesansowym. W tym nurcie, w latach 1591–1594, architekt Rudolf Negroni odnowił również klasztor.

Początki działalności dominikanów w Lublinie sięgają lat 60. XIII wieku, kiedy to w miejscu zagospodarowanym przez archidiacona założono dom zakony. Przekazano im do dyspozycji kaplicę – oratorium pw. Świętego Krzyża. Odkrycia archeologiczne pod prezbiterium wskazują obecność fundamentów budowli, mogącej być pozostałością tej świątyni. Przy niej znajdował się cmentarz użytkowany w XII i XIII wieku. Lubelscy dominikanie brali udział w misjach chrystianizacyjnych na Litwie i Rusi.

Przełomowym wydarzeniem w dziejach konwentu było sprowadzenie w 1420 r. relikwii Drzewa Krzyża Świętego. Jej cudowna moc uzdrawiała chorych i oddalała kataklizmy, stając się celem pielgrzymek oraz wizyt królów i przedstawicieli znamienitych rodów. Sanktuarium było jednym z najważniejszych w Rzeczypospolitej, miało związek z wydarzeniami podpisania Unii Lubelskiej w 1569 r. To też miejsce spoczynku ludzi różnych stanów społecznych, o czym świadczą kunsztownie wykonane kaplice i sarkofagi magnackich rodów, jak również odkryte przez archeologów pod posadzką liczne krypty i pochówki ziemne, należące zapewne do szlachty, mieszczan i duchowieństwa.

Do unikatowych pod względem wystroju artystycznego należą XVII-wieczne późnorenesansowe kaplice Firlejów i Ossolińskich, dzieła mistrza Jana Wolffa. Mają formę przesklepionej wieży, z wejściem na przedłużeniu nawy bocznej. Za ołtarzem zlokalizowana jest monumentalna barokowa kaplica Tyszkiewiczów, zwieńczona eliptyczną kopułą, wzniesioną przez muratora Jana Cangerle. Przyozdobili ją wybitni artyści: sztukaterie wykonał Giovanni Battista Falconi, a fresk Sąd Ostateczny – Tomasz Muszyński.

Kilkusetletnią działalność kaznodziejów w

Польщі. Після вигнання ченців у 1886 р. монастирські будівлі були перетворені на казарми та стайні. Лише в 1938 р. домініканці повернули собі частину будівель і костел, який у 1967 р. був зведений до рангу Малої базилики.

Lublinie przerwały rozbiory Polski. Po wypędzeniu zakonników w 1886 r., zabudowania klasztorne przeznaczono na koszary i stajnie. Dopiero w 1938 r. dominikanie odzyskali część budynków i kościoł, który w 1967 r. podniesiono do rangi bazyliki mniejszej.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Bogdanowski Janusz. 1996 Architektura obronna w krajobrazie Polski, Warszawa-Kraków
2. Gładysz Monika. 1997 Sprawozdanie z badań i nadzorów archeologicznych związanych z budową sieci wodociągowej na Placu Łokietka w Lublinie, Lublin (mps w arch. WUOZ Lublin)
3. Gawarecki Henryk . 1954 Mury obronne miasta Lublina, „Ochrona Zabytków”, R. 7, nr 3, s. 170–177
4. Gawarecki Henryk. 1971 Podlewski Wacław, Brama Krakowska w Lublinie, Lublin
5. Teodorowicz-Czerepińska Jadwiga. 1984 Mury obronne miasta Lublina, cz. I, Lublin (mps w arch. WUOZ Lublin). 1987 Mury obronne miasta Lublina, cz. II, Lublin (mps w arch. WUOZ Lublin). 2021 Mury miejskie Lublina, Lublin
6. Grażyna Jakimińska. 1995 Brama Krakowska, Lublin
7. Knothe Zygmunt. 1946 Bramy miasta Lublina, „Gazeta Lubelska”, nr 355
8. Szymczak J. 1988 Koszty murowanego budownictwa obronnego w Polsce do XVI w., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 36, s. 233-275
9. Tkaczyk Jacek. 2012 Klasztor oo. Dominikanów w świetle badań archeologicznych [w:] Kościoły i klasztory Lublina w świetle badań archeologicznych. Skarby z przeszłości T. XIII, (red.) E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin, s. 16-35. 2017 Fortyfikacje miejskie Lublina w badaniach archeologicznych [w:] Fortyfikacje Lubelszczyzny. Badania archeologiczne. Skarby z przeszłości T.XVIII, (red.) E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin, s. 11-46. 2019 Archeologiczne perygrynacje w poszukiwaniu najstarszych śladów przedmieścia [w:] Krakowskie Przedmieście w 450-lecie Unii Lubelskiej (red.) R. Niedźwiadek, Lublin, s. 157-182
10. Widawski Jarosław. 1973 Miejskie mury obronne w państwie polskim od początku XV wieku, Warszawa
11. Niedźwiadek Rafał, Zimny Piotr. 2019 Dokumentacja z archeologicznych badań wykopaliskowych prowadzonych na przedpolu Bramy Krakowskiej w 2018 roku, Lublin (mps w arch. WUOZ Lublin)
12. Zimny Piotr, Niedźwiadek Rafał, Grabowski Michał. 2019 Fosa średniowiecznego Lublina i jej otoczenie w świetle badań archeologicznych [w:] Krakowskie Przedmieście w 450-lecie Unii Lubelskiej (red.) R. Niedźwiadek, Lublin, s. 201-228
13. Ciepłiński J. 2006 Zespół kościelno-klasztorny dominikanów w Lublinie [w:] Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury, red. H. Gapski, Lublin, s. 147-185
14. Hunicz A. 1980 Lublin – klasztor O.O. Dominikanów. Dokumentacja z I etapu badań archeologicznych, T. I-II, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 1980 Synteza wyników badań dotyczących chronologii i rozwoju produkcji wyrobów garncarskich w Lublinie od połowy XII do końca XV wieku (opracowana w znacznym stopniu w oparciu o wyniki prac przy klasztorze O.O. Dominikanów), T. III, Lublin 1980 (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 1984 Studia z archeologii średniowiecznego Lublina, Lublin. 1995 Lublin. Klasztor O.O. Dominikanów. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad wykopami geotechnicznymi, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2009 Lublin. Klasztor O.O. Dominikanów. Nadzory archeologiczne nad wykopami związanymi z zakładaniem izolacji pionowej w obrębie Wirydarza Małego, Wirydarza Dużego i budynku mieszczącego niegdyś Archiwum Ziemskie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
15. Kasiborski A. 2010 Wieża przy kościele OO. Dominikanów w Lublinie, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego, nr 12, Lublin, s. 262-270. 2014 Wieża przy kościele OO. Dominikanów w Lublinie (c.d.), Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego, nr 16, Lublin, s. 234-238. 2014 Prezbiterium Bazyliki OO. Dominikanów w Lublinie, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego, nr 16, Lublin, s. 340-348
16. Kasiborski A., Stasiak M. 1995 Sprawozdanie z nadzorów badawczych nad pracami geotechnicznymi w Klasztorze O. O. Dominikanów w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
17. Kłoczowski J. 2006 Klasztor dominikański w Lublinie w pierwszych wiekach swego istnienia w ramach prowincji polskiej (stulecia XIII-XIV) [w:] Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury, red. H. Gapski, Lublin, s. 23-58
18. Kutylowska I. 1990 Rozwój Lublina w VI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu, Lublin

19. Kwiatkowski B, Janus K. 2015 Ekspertyza geofizyczna wnętrza Bazyliki pw. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika Sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
20. Lewicki J. 2002 Badania architektoniczne skrzydła wschodniego klasztoru dominikanów w Lublinie. Wstępne rozpoznanie, Warszawa (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2005 Badania architektoniczne skrzydła zachodniego klasztoru O.O. Dominikanów w Lublinie. Wstępne rozpoznanie, Warszawa (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
21. Matyaszewski M. 2002 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego nad wykopami konstrukcyjnymi we wschodnim skrzydle Klasztoru O.O. Dominikanów w Lublinie, oraz nad remontem sklepień piwnicznych w południowo-wschodnim narożniku tego skrzydła, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2002 Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z ukształtowaniem skarpy przy ul. Podwale w Lublinie, w obrębie posesji O.O. Dominikanów, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2004 Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych nad robotami ziemnymi związanymi z przebudową kanalizacji sanitarnej i kanalizacji deszczowej od ul. Dominikańskiej do ul. Podwale w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2008 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi służącymi rozpoznaniu posadowienia części ścian skrzydła wschodniego i zachodniego Klasztoru O. O. Dominikanów w Lublinie, przy wzmacnianiu ścian, izolacji sklepień i montażu kanału zbiorczego we wschodnim skrzydle oraz wymianie odcinków instalacji deszczowej w obrębie wielkiego wirydarza, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2016 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przy kaplicy Paryskiej kościoła dominikańskiego w Lublinie, Lublin (w przygotowaniu)
22. Matyaszewski M., Mitrus E. 2004 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego z badaniami interwencyjnymi przy pracach ziemnych związanych ze wzmacnianiem posadowienia ścian wschodniego skrzydła Klasztoru O.O. Dominikanów w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
23. Michoński M. 1980 Lublin. Zespół poddominikański /Blok XVI/. Dokumentacja naukowo-historyczna, T. I-IV, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 1981 Lublin. Kościół O.O. Dominikanów p.w. św. Stanisława biskupa. Dokumentacja naukowo-historyczna, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
24. Rozwałka A., Niedźwiadek R., Stasiak M. 2006 Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego, Lublin
25. Rozwałka A., Stasiak M. 2006 Dominikanie a przestrzeń miejska średniowiecznego Lublina [w:] Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury, red. H. Gapski, Lublin, s. 59-72
26. Sprawek J., Kasiborski A., Albinmiak S. 1977 Badania architektoniczne korytarza konwenckiego w klasztorze OO. Dominikanów w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
27. Sułowski Z. 1965 Przedlokacyjny Lublin w świetle źródeł pisanych [w:] Dzieje Lublina. Próba syntezy, red. J. Mazurkiewicz, T. I, Lublin, s. 30-42
28. Szewczyk-Prokurat D. 2012 Klasztor w sercu miasta. Dzieje i skarby lubelskich dominikanów, Lublin
29. Tkaczyk J. 2012 Klasztor OO. Dominikanów w świetle badań archeologicznych [w:] Kościoły i klasztory Lublina w świetle badań archeologicznych, (red.) E. Banasiewicz- Szykuła, Lublin, s. 16-35. 2013 Wstępne sprawozdanie z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych podczas remontu klasztoru O.O. Dominikanów przy ul. Złotej 9 w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2016 Informacja o odkryciach archeologicznych w kościele dominikańskim przy ul. Złotej 9 w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2018 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego realizowanego w 2010-2012 roku na terenie konwentu dominikańskiego przy ul. Złotej 9 w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2018 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego w kaplicy M. B. Paryskiej kościoła dominikańskiego przy ul. Złotej 9 w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie). 2018 Dokumentacja z nadzoru archeologicznego przy budowie ogrzewania podłogowego w kościele dominikańskim przy ul. Złotej 9 w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)
30. Zawisza R. 1995 Techniczne badania podłoża gruntowego i elementów konstrukcyjnych podziemia kościoła O.O. Dominikanów w Lublinie, Lublin (mps w archiwum WUOZ w Lublinie)

Кшиштоф Янус

Krzysztof Janus

Готична (Напівкругла) вежа

Baszta Półokrągła

Татарська навала 1341 року була найважливішою подією, що безпосередньо вплинула на спорудження оборонного кільця навколо Люблінської гори. Тоді все місто Люблін (за межами замку) було зрівняне з землею, а король, який прибув з підкріпленням, виявив понад 6000 загиблих. Найдавніша згадка про вежу датується 1576 р. і більше стосується певного роду робіт, що проводились біля неї [1]. Найстаріше зображення вежі зустрічається на картині Брауна 1617 р. (до цього часу вежа вже була змінена і кілька разів реконструйована).

Певні уявлення про зовнішній вигляд вежі дають архітектурні дослідження [2]. Попри те, що не вдалося точно встановити, чи була вона збудована разом з муром, чи прибудувана до нього, все ж вдалося визначити багато важливих деталей з минулого вежі. Період її спорудження припадає на XIV/XV ст. Форма будови вежі була подібна до сучасної. Вона розташовувалась на краю схилу [3]. Конструкція нагадувала оборонний мур, тобто сама стіна вежі була збудована з вапняного каменю, а лицьовий та декоративний шар викладений цеглою. Отвори для стрільби знаходилися на висоті близько 90 см над підлогою і, ймовірно,

Najważniejszym wydarzeniem, które bezpośrednio przyczyniło się do budowy pierścienia obronnego wokół wzgórza lubelskiego był najazd tatarski z 1341 r., kiedy to cały Lublin (poza zamkiem) został zrównany z ziemią, a nadjeżdżający król z odsieczą zastał ponad 6000 zabitych. Najstarsza wzmianka na temat baszty pochodzi z roku 1576 r. i dotyczy bliżej niesprecyzowanych prac, jakie przy niej wykonano. Najstarsze przedstawienie pochodzi z dzieła Brauna wydanego w 1617 r. (w tym okresie była już przekształcana i kilkakrotnie remontowana).

Pewien pogląd na temat wyglądu pokazuje badania architektoniczne. Wprawdzie nie udało się jednoznacznie stwierdzić, czy baszta powstała z murem, czy też do niego została dobudowana, jednak udało się ustalić wiele istotnych szczegółów jej przeszłości. Okres jej powstania datuje się na XIV/XV w. Powstała w zbliżonej do obecnej formie, lokalizowana na krawędzi stoku. Jej konstrukcja była zbliżona do murów obronny tzn. właściwa ściana wykonana z kamienia wapiennego, a warstwa licowo-ozdobna z cegły. Otwory strzelnicze znajdowały się około 90 cm ponad posadzką miały kształt najpewniej prostokąta (obecnie kluczowe). Każdy otwór strzelniczy posiadał

Готична (Напівкругла)
вежа

Baszta Półokrągła

мали прямокутну форму (тепер — форма ключового отвору). Кожна стрільниця мала дерев'яну опору. Усі стелі були з дерева і сполучалися між собою, ймовірно, за допомогою «драбинчастих» сходів. Найбільш вірогідно, що вежа мала п'ять поверхів (зараз їх чотири), а її верх закінчувався простими зубцями.

У 1575 р. сталася пожежа, яка охопила передмістя і більшу частину міста. Себастьян Клонович так описав наслідки цієї пожежі «... всі вежі завалились, а міські стіни були обдерті, наче обрубані стовбури дерев» [4]. У 1576 р. були проведені роботи, після яких вежа набула свого сучасного архітектурного вигляду. Верхні поверхи перебудовано, на їх рівні з'явились п'ять отворів для стрільби, а із зовнішньої сторони між ними були споруджені ширми у вигляді арок кілевидної форми (кожна з них відрізнялась). Визначити початкову висоту вежі або форму її даху на основі зібраного матеріалу не вдалося. Це і зараз неможливо. Відповідь на запитання, чи мала вежа зубці чи, може, машикулі, чи був там ще один рівень отворів для стрільби тощо, залишиться в полі теоретичної або неточної реконструкції.

У 1786 р. вежу здали в оренду. Вона виконувала функцію складського, господарського або ремісничого приміщення. З'явився новий поділ на поверхи і дерев'яна стіна, що відгородила вежу від міста. В XIX ст. майже з усіх боків вежа була оточена господарськими будівлями та келіями. Всередині облаштовано триповерхові виступи, з'єднані коридорами з двома сусідніми кам'яницями. Завдяки такій зміні вежа збереглася до наших днів.

У 1939 р. дах вежі згорів. Її відремонтували і укріпили лише через 16 років (у той час вторинні прибудови було вилучено). Сучасний дах вежі збудували в 1992 р.

подпórкe дреwniанa. Wszystkie stropy były drewniane, skomunikowane ze sobą najpewniej za pomocą schodów „drabiniastych”. Najbardziej prawdopodobnym wydaje się, że była pięciokondygnacyjna (obecnie cztero-), a zwieńczona była prostym krenelazem.

W 1575 r. miał miejsce pożar, który strawił przedmieścia i większość miasta. Sebastian Klonowicz opisał skutki pożaru w następujący sposób „... runęły wszystkie baszty, a mury miejskie zostały ogołoczone, jakby szpetnie pnie drzew”. W 1576 roku miały miejsce prace, które nadały baszcie jej obecną szatę architektoniczną. Górne kondygnacje zostały odbudowane, na ich poziomie powstało pięć otworów strzelniczych, od strony zewnętrznej pomiędzy otworami wykonano blendy w „ośli grzbiet” (każda inna). Na podstawie zgromadzonego materiału nie było i nie będzie możliwe ustalenie pierwotnej wysokości baszty czy kształtu jej dachu. Odpowiedź na pytanie czy baszta miała krenelaz, czy może machikuły, czy posiadała jeszcze jeden poziom strzelnic itp. pozostanie w sferze teoretycznej lub mało precyzyjnej rekonstrukcji.

W 1786 r. oddana została w dzierżawę. Pełniła funkcje magazynową, gospodarczą lub związaną z rzemiosłem. Wprowadzono nowe podziały kondygnacji, od strony miasta zamknięto ścianą drewnianą. W XIX w. baszta obudowana została niemalże z każdej strony oficynami i komórkami. W jej wnętrzu urządzone zostały trójkondygnacyjne ustępy połączone galeriami z dwoma sąsiednimi kamienicami. Dzięki takiej adaptacji dotrwała do dnia dzisiejszego.

W 1939 r. spłonął jej dach. Naprawiono i zabezpieczono ją dopiero po 16 latach (usunięto wówczas wtórne przybudówki).

Obecny dach powstał w 1992 r.

Костел і лікарня Святого Духа

Kościół i szpital św. Ducha

Костел Святого Духа з лікарнею був побудований за кошти люблінських міщан до 1419 р. поза мурами міста на території передмістя під назвою Краківське.

Це було типове місце розташування середньовічних лікарняних закладів, які розміщувались за мурами міста, біля головних доріг, що до нього вели. Таким чином, лікарні могли слугувати місцем ізоляції людей у випадку епідемії і, в той же час, розта-

Kościół szpitalny wraz ze szpitalem Św. Ducha został wzniesiony z fundacji lubelskich mieszczan przed 1419 rokiem na terenie przedmieścia zwanego Krakowskim, poza murami miasta lokacyjnego.

Była to typowa lokalizacja dla średniowiecznych obiektów szpitalnych, które umieszczano poza murami miast, przy głównym traktach do nich prowadzących. Szpitale mogły w ten sposób pełnić rolę miejsca odosobnienia

шування поблизу доріг давало можливість їх утримання за рахунок милостині, яку залишали подорожні.

Лікарні в містах середньовічної Європи були перш за все закладами соціальної опіки, а не місцями лікування хворих. Міста відкривали і фінансували їх для прихистку своїх мешканців, які опинились у складних життєвих обставинах. Проте, із розвитком міст лікарень будувалось все більше і в них почали надавати медичну допомогу. В Любліні, як і в інших великих міських центрах, було кілька лікарень. На поч. XVII ст. була заснована ще одна – лікарня святого Лазаря разом з костелом святого Войцеха на Підваллі. Лікарні відкрили також при монастирях. Однак до кінця періоду, що передував поділам Польщі, саме лікарня Святого Духа залишалася головною в місті та перебувала під особливою опікою люблінських міщан.

Спочатку це був невеликий однефний готичний костел. Під час реконструкції в першій пол. XVII ст. він набув архітектурного вигляду так званого люблінського ренесансу. У той час до бокових сторін нефа прибудували дві каплиці, які пізніше були з'єднані з внутрішньою частиною храму. У той самий час вітвар костелу був накритий овальним куполом, автором якого був, ймовірно, люблінський муляр і архітектор Ян Кангерле, уродженець Тіролю. Вітвар під куполом тоді став своєрідним окремим святилищем Діви Марії. Така реконструкція пов'язана з подіями 1642 р., коли учень люблінської школи Ян Лазовський на образі, що зберігався в костелі, побачив сльози Діви Марії.

в разі епидемії, а jednocześnie bliskość traktu dawała możliwość utrzymania się szpitala z jałmużny pozostawianej przez podróżnych.

Szpitaly w średniowiecznych miastach Europy były przede wszystkim instytucjami opieki społecznej, a nie miejscami leczenia chorych. Miasta fundowały szpitale po to, aby zapewnić swoim mieszkańcom przytułek w razie niepowodzeń życiowych. Z czasem stały się jednak miejscami opieki zdrowotnej, a wraz z rozwojem miast budowano kolejne. W Lublinie, jak i w innych dużych ośrodkach miejskich funkcjonowało kilka szpitali. Na początku XVII w. powstał kolejny – szpital św. Łazarza wraz z kościołem św. Wojciecha na Podwalu oraz szpitale przy klasztorach. Jednak do końca okresu przedrozbiorowego to szpital Św. Ducha pozostał głównym miejskim szpitalem, otoczonym szczególną opieką lubelskich mieszczan.

Pierwotnie był to niewielki jednonawowy kościół gotycki. W trakcie przebudowy w 1. połowie XVII w. uzyskał szatę architektoniczną w typie tzw. renesansu lubelskiego. Dobudowano wówczas także dwie kaplice po bokach nawy, które z czasem połączono z wnętrzem kościoła. Prezbiterium kościoła zostało wówczas przykryte owalną kopułą, prawdopodobnie autorstwa lubelskiego muratora Jana Cangerle pochodzącego z Tyrolu. Prezbiterium przykryte kopułą uzyskało wówczas charakter niejako odrębnego sanktuarium poświęconego Najświętszej Marii Pannie. Przebudowa ta wiązała się z wydarzeniami z roku 1642, kiedy to uczniowi lubelskiej szkoły, Janowi Łazowskiemu, ukazały się łzy na przechowywanym w kościele obrazie Matki Boskiej.

Костел і лікарня Святого Духа

Kościół i szpital św. Ducha

Після приєднання до костелу бічних каплиць, він набув тринефного базилікального плану, з широким притвором (передсінням), що веде до всіх нефів. Характерним елементом споруди костелу є купол над вівтарем. Всередині зберігся стилістично цілісний комплекс вівтарів другої пол. XVIII ст., які своєю композицією візуально обрамлюють оточений культом образ Матері Божої.

Костел був відбудований після пожежі 1733 р. Пізніше його кілька разів ремонтували, зокрема, у другій пол. XVIII ст. (до цього періоду відноситься сучасний вигляд пізньобарокового західного фронту костелу) та в середині XIX ст. – коли вежа набула вигляду, який зберігся до наших часів.

Лікарняні будівлі, датовані початком XV ст., неодноразово розширювалися і перебудовувалися. Після їх часткового знесення, разом з так званою Свентодуською брамою у другій половині XIX ст., до наших днів збереглася будівля на захід від костелу, яка зараз використовується як помешкання настоятеля.

Kościół po połączeniu z bocznymi kaplicami uzyskał układ przestrzenny trójnawowy, bazylikowy, z szerokim narteksem (przedsionkiem) prowadzącym do wszystkich naw. Charakterystycznym elementem bryły kościoła jest kopia nad prezbiterium. Wewnątrz zachował się spójny stylistycznie zespół ołtarzy z 2. połowy XVIII w., których kompozycja stanowi wizualną oprawę otoczonego kultem obrazu Matki Bożej.

Kościół został odbudowany po pożarze z 1733 roku. Później był kilkakrotnie remontowany, m.in. w 2. połowie XVIII w. (z tego czasu pochodzi obecna forma późnobarokowego szczytu zachodniego świątyni) i połowie XIX stulecia – kiedy to zachowaną do dziś formę uzyskała wieża.

Budynki szpitalne, sięgające korzeniami początku XV wieku były wielokrotnie rozbudowywane i przebudowywane. Po ich częściowej rozbiórce, wraz z tzw. Bramą Świętoduską, w 2. połowie XIX stulecia pozostał do dziś budynek na zachód od kościoła, obecnie służący jako mieszkanie rektora.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Janus K., Kwiatkowski B., Badania architektoniczne budynku baszty półokrągłej (gotyckiej) w dawnej linii murów obronnych Lublina, Lublin 2018;
2. Mitrus E., Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z naprawą i izolacją fundamentów ściany zamykającej posesję od strony starego Miasta, 1996 r.
3. Teodorowicz-Czerepińska J., Mury obronne miasta Lublina, Lublin 1984., s. 32
4. Teodorowicz-Czerepińska J., Michalska G., Mury miejskie Lublina, 2021 r., s. 41
5. Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, Zbiory Specjalne, sygn. 2029: Monografia Lublina, napisał W.K. Zieliński, t. 2, cz. 1, Warszawa 1887

Лукаш Конопа

Łukasz Konopa

Кам'яниця Любомельських

Kamienica Lubomelskich

Кам'яницю Любомельських, яка розташована на площі Ринок у Старому місті, можна вважати визначною пам'яткою міської історії — це фрагмент із життя люблінського міщанства. Її сучасний вигляд є результатом змін, яких будівля зазнала у другій половині XVIII ст., проте історія кам'яниці, зафіксована в архівних документах, сягає 1522 року. Про ренесансну перебудову будівлі свідчать залишки кам'яної кладки, яка й досі прикрашає кам'яницю, а також фрески – реліквії, що витримали випробування часом, зміну моди та інтер'єру приміщення, якому надавалися нові функції. Донині на одвірку в'їзної брами зберігся барельєф, на якому зображено голову лева, що дихає полум'ям — герб Задора, дату 1540 рік та ім'я IAN LUBOM, що ідентифікує тодішнього власника будинку – Яна Любомельського.

На кількох поверхах будівлі збереглися залишки малярського оздоблення. Вони походять із різних періодів, демонструють зміну стильових епох та відображають смаки кожного із власників. На цокольному поверсі кам'яниці — це фрески, на яких зображена битва на тлі середньовічного міста, а також фрагмент картини «Поклоніння

Znajdującą się przy staromiejskim rynku Kamienicę Lubomelskich można uznać za wymowny pomnik historii miasta - wycinek z życia lubelskiego mieszczaństwa. Obecna jej forma jest wynikiem przemian jakim poddano ten budynek w 2. połowie XVIII w, ale historia kamienicy zapisana w dokumentach archiwalnych sięga roku 1522. O renesansowej przebudowie wcześniejszego budynku świadczą pozostałości kamieniarki nadal zdobiącej kamienicę oraz malowidła – relikty, które oparły się próbie czasu, zmieniających się mód, kolejnym aranżacjom wewnątrz zgodnie z nadawanymi im nowymi funkcjami. Do dziś na ościeżu bramy wjazdowej zachowała się płaskorzeźbiona płyta z głową ziejącego płomieniami lwa - herbem Zadora, datą 1540 i imieniem IAN LUBOM identyfikującym ówczesnego właściciela domu – Jana Lubomelskiego.

Na kilku kondygnacjach budynku zachowały się pozostałości dekoracji malarskiej. Pochodzą one z różnych okresów, reprezentują następujące po sobie epoki stylowe i odzwierciedlają gusty kolejnych właścicieli. Na parterze kamienicy są to freski przedstawiające bitwę toczoną na tle średniowiecznego miasta oraz fragment Pokłonu Trzech Króli. Być

Кам'яниця
Любомельських
Kamienica Lubomelskich

волхвів». Можливо, обидві сцени є прямим відсиланням до історії роду власників будинку XVI століття та ролі, яку відігравали його члени в житті тогочасного суспільства.

Поверхом нижче є приміщення, яке сьогодні називається "Підвал під Фортуною". На стінах, склепінні й на частині каміна збереглися фрески з фігуральними зображеннями й написами латинською та німецькою мовами, вкриті багатим рослинним орнаментом. Художника надихали гравюри з книги "Emblemata Saecularia", виданої в 1596 році Йоганном Теодором та Йоганном Ізраїлем де Брі у Франкфурті-на-Майні. Також він використовував графічні малюнки авторства Генріха Ульріха з Нюрнберга, який жив на рубежі XVI-XVII століть. На склепінні зображена Фортуна – богиня мінливої долі, невизначеного майбутнього, оманливого достатку. Це мотив, надзвичайно популярний зі стародавніх часів у європейському мистецтві та літературі. На інших фресках зображені: грецькі філософи — Геракліт і Демокріт; діви, які хочуть збити з ніг юнака, що стоїть біля підніжжя дерева; терези, що символізують переговори перед укладенням шлюбу; сцена з кошиком, яка ілюструє, чому так складно знайти хорошого чоловіка або дружину; алегоричний образ вчителя, який повинен дотримуватися своєї доктрини; мавпа, яка одягла фрезу (комір), щоб виглядати, як людина; кохання, що тріумфує над людьми та богами; Купідон, який хоче відібрати сумку зі стрілами у Венери, своєї божественної матері. Тут можна також побачити ще дві інскрипції, які походять із творів Горация. Одна вихваляє громадянську чесноту, інша засуджує неналежну поведінку за столом.

Найновіші дослідження датують фрески в "Підвалі під Фортуною" 60-70-ми роками XVII ст. і пов'язують їх появу з постаттю Міхала Шерера, німця за походженням. Слід зазначити, що "Emblemata Saecularia" була не лише книгою, у якій мовою емблематики, надзвичайно популярною у XVI-XVII століттях, висвітлювався моральний стан тогочасного суспільства. Вона була також штаббухом — альбомом для колекціонування записів від друзів, видатних осіб, ділових партнерів. Саме тому оздоблення люблінського підвалу є унікальним витвором мистецтва, бо сторінки зі штаббуха відтворено на стінах приміщення, яке, можливо, слугувало місцем зустрічі міської еліти, як, наприклад, купецького братства або членів магістрату. Це також нагадування про те, що в Любліні міщанські приміщення були прикрашені подекуди десятками картин і

може обидві сцени становити безпосереднє навіязання до історії роду шesnastowiecznych właścicielei domu i do roli jaką odgrywali jego członkowie w życiu ówczesnego społeczeństwa.

Piętro niżej znajduje się pomieszczenie nazywane dziś Piwnicą pod Fortuną. Na ścianach i sklepieniu oraz na na kapie kominka zachowały się zatopione w bogatej dekoracji roślinnej malowidła z przedstawieniami figuralnymi i inskrypcjami w języku łacińskim i niemieckim. Malarz wzorował się na rycinach pochodzących z książki Emblemata Saecularia wydanej w 1596 r. przez Johana Theodora i Johana Israela de Bry we Frankfurcie nam Menem. Korzystał także z luźnych grafik autorstwa żyjącego na przełomie XVI i XVII w. Heinricha Ullricha z Norymbergi. Na sklepieniu umieszczono Fortunę - boginię zmiennego losu, niepewnej przyszłości, zdradliwego dostatku - motyw niezwykle popularny już od czasów starożytnych w sztuce i literaturze europejskiej. Pozostałe malowidła przedstawiają: greckich filozofów - Heraklita i Demokryta; drzewo panien, które pragną strącić stojący u jego podnóża młodzieńcy; scenę z wagą, która obrazuje negocjacje prowadzone przed zawarciem małżeństwa; obraz z koszem tłumaczący dlaczego tak trudno trafić na dobrego współmałżonka; alegorię nauczyciela, który powinien żyć głoszoną przez siebie doktryną; małpę noszącą kryzę mającą upodobnić ją do człowieka; miłość triumfującą nad ludźmi i bogami; Kupidyna pragnącego odzyskać kołczan do którego dostępu broni mu Wenus, jego boska rodzicielka. Mamy tu jeszcze dwie inskrypcje pochodzące z dzieł Horacego. Jedna głosi pochwałę obywatelskiej cnoty, druga przestrzega przed niegodnym zachowaniem przy stole.

Najnowsze badania datują malowidła w „Piwnicy pod Fortuną” na lata 60-te lub 70-te XVII w. i wiążą ich powstanie z osobą Michała Szerera, z pochodzenia Niemca. Trzeba zauważyć, że Emblemata Saecularia była nie tylko książką, w której niezwykle popularnym w XVI i XVII w. językiem emblematyki wypowiedziano się na tematy kondycji moralnej ówczesnego społeczeństwa. Była także sztambuchem, książką przeznaczoną do kolekcjonowania wpisów przyjaciół, znamienitych osób, partnerów w interesach. Stąd dekoracja lubelskiej piwnicy jest dziełem wyjątkowym, bo przenoszącym sztambuch na ściany pomieszczenia, być może pełniącego funkcję miejsca spotkań miejskiej elity, t.j. np. bractwa kupieckiego lub członków magistratu. Jest także pamiątką po nieistniejącym już wystroju lubelskich wnętrz mieszczańskich

малюнків, яких сьогодні вже не існує, а дізнатися про них можна лише з інвентарних списків XVII ст., які, на щастя, збереглися.

ozdobionych niekiedy dziesiątkami obrazów i obrazków, o czym dowiadujemy już się już tylko ze szczęśliwie zachowanych siedemnastowiecznych inwentarzy.

Фарний костел

Kościół Farny

У кожному середньовічному місті парафіяльний костел — фара — був особливим місцем. Роль парафії не зводилася лише до виконання релігійних функцій — зв'язок парафіян мав також соціальний характер. Міщани розпочинали своє життя у громаді з хрещення в парафіяльному костелі, з яким була пов'язана їхня подальша доля, зокрема через участь у релігійних братствах (ремісничі цехи формально теж мали такий характер), аж поки після закінчення земного життя знаходили місце спочинку у стінах фарного костелу або на цвинтарі, який його оточував. Незалежно від кількості святинь у місті, саме фара завжди була найважливішою для життя гміни. Через це міщани старалися утримувати її в належному стані, розбудовувати, а вежі парафіяльних костелів, так само, як і вежі ратуш і міських брам, були найважливішими просторовими акцентами середньовічного міста, які свідчили про його престиж і становище.

Походження костелу невідоме. Вважається, що він міг бути зведений в останній чверті XIII століття або на межі XIII-XIV століть. Однак археологічні дослідження

W każdym średniowiecznym mieście kościół parafialny – fara, był miejscem szczególnym. Rola parafii nie ograniczała się tylko do funkcji religijnych – więz parafian miała także silny charakter społeczny. Mieszczanie zaczęli swe życie we wspólnocie mieszkańców miasta od chrztu w kościele parafialnym, z tym kościołem wiązały się ich dalsze losy, m.in. poprzez udział w bractwach religijnych (także cechy rzemieślnicze formalnie miały taki charakter) aż wreszcie po zakończeniu ziemskiego życia znajdowali miejsce spoczynku w murach kościoła farnego lub na otaczającym go cmentarzu. Dla miasta, niezależnie od tego, ile świątyń znajdowało się w mieście, to fara zawsze była najważniejsza dla życia gminy miejskiej. Z tego też względu mieszczanie starali się o odpowiednie utrzymanie fary, jej rozbudowy, a wieże kościołów parafialnych stanowiły, obok wież ratuszowych i bram miejskich, najważniejsze akcenty przestrzenne miasta średniowiecznego, świadczące o jego prestiżu i pozycji.

Początki kościoła nie są jasne. Przyjmuje się, że mógł powstać w 4. ćwierci XIII w. lub na przełomie XIII i XIV stulecia. Badania archeologiczne wykluczyły jednak możliwość powsta-

Фарний костел
Kościół Farny

виключили можливість появи муrowаного костелу перед початком XIV століття. Ян Длугош пов'язував його будівництво із пожегтою Лешека Чорного, яку він зробив після своєї перемоги над ятвягами в 1282 році. Костел з'явився на тому місці, де раніше був цвинтар, який діяв із XI століття.

Муrowаний костел збудовано як парафіяльний храм у Любліні, якому було надано локаційний привілей та міські права. У світлі археологічних досліджень первинний костел зображено як тринавний храм, орієнтований на схід, із видовженим і закритим із трьох боків пресбітерієм та прямокутною ризницею з півночі, притвором і, можливо, вежею із західної сторони. Наво́вий корпус із трьома пряслами зображено на плані у формі прямокутника, наближеного за формою до квадрату. Не можна точно стверджувати, чи за планом костел був базилікального типу (з бічними навами, нижчими за головну наву) чи загального (з навами однакової висоти). Оригінальний план костелу, відтворений на основі археологічних досліджень, демонструє його схожість за будовою з краківськими костелами першої половини XIV ст. Якщо не брати до уваги храми Кракова, то люблінська фара на той час була одним із найбільших парафіяльних костелів Малопольщі, який мав авангардну форму та планування.

З кінця XV століття на західному фасаді парафіяльного костелу було зведено вежу, що височіла над містом. Також з'явилися інші бічні каплиці. Після пожежі в 1575 році вежу перебудували, через що первісне планування нави зазнало змін. Наво́вий корпус був перекритий циліндричним склепінням з люнетами, розташованими перпендикулярно до пресбітерію, що було досить рідкісним рішенням.

Від середини XVII ст., а особливо протягом XVIII ст., люблінська фара занепадала, на що впливали пожежі, а також погіршення економічного становища міста. У 1826 році капітулу при парафіяльному костелі було скасовано, а протягом наступних років у колишньому костелі єзуїтів розміщено осідок люблінських єпископів. Зрештою, у 1846 році було вирішено розібрати парафіяльний храм. Костел зник із мапи міста у 1855 році.

На місці фарного костелу в Любліні залишилися рухомі пам'ятки, які після розбору святині було перенесено до інших костелів. У Люблінському архікафедральному соборі є Трибунальський хрест і бароковий вітвар, виконаний у 30-х роках XVIII століття. З фарного костелу походить

ния муrowаного коścioла przed początkiem XIV w. Jan Długosz wiązał jego powstanie z fundacją Leszka Czarnego po jego zwycięstwie nad Jadźwingami w 1282 roku. Kościół powstał na wcześniejszym cmentarzu, funkcjonującym od XI w.

Kościół murowany powstał jako świątynia parafialna lokacyjnego Lublina po nadaniu mu prawa miejskiego. Pierwotny kościół w świetle badań archeologicznych jawi się jako świątynia orientowana, trójnawowa, z wydłużonym prezbiterium zamkniętym trójbocznie i prostokątna zakrystią od północy, kruchtą i być może wieżą od zachodu. Trójprzęsłowy korpus nawowy założony był na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu. Nie można bezdyskusyjnie stwierdzić, czy kościół posiadał układ bazylikowy (o nawach bocznych niższych od nawy głównej), czy halowy (o nawach równej wysokości). Pierwotny plan kościoła, ustalony na podstawie badań archeologicznych wskazuje na analogie dla jego formy w postaci krakowskich kościołów I połowy XIV stulecia. Poza Krakowem lubelska fara była wówczas jednym z największych kościołów parafialnych w Małopolsce, o awangardowej formie i układzie

Od schyłku XV stulecia pojawiła się przy zachodniej fasadzie fary wieża górująca nad miastem. Powstawały też kolejne kaplice boczne. Po pożarze z 1575 r. przebudowano wieżę, co spowodowało konieczność przebudowy pierwotnego układu nawy. Korpus nawowy został przekryty sklepieniem kolebkowym z lunetami ustawionym poprzecznie w stosunku do prezbiterium – co było dość rzadkim rozwiązaniem.

Od połowy XVII w., a zwłaszcza w ciągu XVIII stulecia stan fary lubelskiej ulegał pogorszeniu, na co wpływały pożary, ale także pogarszająca się sytuacja gospodarcza miasta. W 1826 roku zniesiono kapitułę przy farze, a w kolejnych latach umieszczono siedzibę biskupów lubelskich w dawnym kościele jezuitów. Ostatecznie w 1846 roku postanowiono o rozbiórce fary. Kościół zniknął z przestrzeni miasta w 1855 r.

Po lubelskiej Farze pozostały zabytki ruchome, przeniesione po rozbiórce do innych kościołów. W lubelskiej archikatedrze znajduje się Krzyż Trybunalski i przeznaczony dla niego barokowy ołtarz z lat 30. XVIII w. Z Fary pochodzi także epitafium lubelskiego rajcy, burmistrza i poety, Sebastian Klonowica, które przeniesiono do archikatedry oraz nagrobek nieznanego nam mieszczanina, nieściśle określany jako nagrobek Piotra Firleja, znajdujący się w lubelskim kościele dominikanów.

епітафія люблінського райці, бургомістра та поета Себастьяна Кльоновича, яку перенесено до архікафедрального собору, а також надгробок невідомого міщанина, що знаходиться в Домініканському монастирі в Любліні та який неточно називають надгробком Пьотра Фірлея.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. Cordes A., Stuben und Stubengesellschaften. Zur dörflichen und kleinstädtischen Verfassungsgeschichte am Oberrhein und in der Nordschweiz, [w serii:] Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte, Band 38, Stuttgart–Jena–New York 1993;
2. Dutkiewicz J. E., Malowidła z XVI w. w tzw. winiarni w Lublinie, [w:] Studia renesansowe, t. II, red. M. Walicki, Wrocław 1957, s. 134–212;
3. Dutkiewicz J. E., Odkrycie fundamentów d. Kościoła św. Michała w Lublinie w r. 1936–1938, [w:] Księga Pamiątkowa ku czci Jego Ekscelejncji x biskupa Mariana Leona Fulmana, t. 3, Lublin 1939, s. 18–40;
4. Gerłowska K., Kamienica Rynek 8 w Lublinie, Lublin 1974, Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, sygn. 673;
5. Gulbińska-Konopa U., Konopa Ł., Odnalezione wzory graficzne późnorenesansowych polichromii w tzw. Piwnicy pod Fortuną w kamienicy Lubomelskich w Lublinie, „Tabularium Historiae” 2018, t. III, s. 77–112;
6. Kälble M., Die »Zivilisierung« des Verhaltens. Zum Funktionswandel patrizischer Gesellschaften in Spätmittelalter und früher Neuzeit, [w:] Geschlechtergesellschaften, Zunft-Trinkstuben und Bruderschaften in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten, [red.] G. Fouquet, M. Steinbrink, G. Zeilinger, Ostfildern 2003, s. 31–55;
7. Konopa Ł., Applied Emblematics in Lublin, Poland: Murals Based on Prints from the Emblemata Saecularia, „Emblematica. Essays in Word and Image” 2019, Vol. 3, s. 277–309;
8. Kuczyńska J., Kościół farny św. Michała w Lublinie, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004;
9. Mitrus E., Relikty kościoła św. Michała na Placu po Farze w Lublinie, Pracownia Badań i Nadzorów Archeologicznych, Lublin 1996 (mps, Archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Oddział Wojewódzki w Lublinie);
10. Podgórska-Makal M., Dokumentacja prac konserwatorskich przy polichromii ściiennej w pomieszczeniu tzw. „Winiarni” w kamienicy Rynek 8 w Lublinie. Lipiec 1998 – kwiecień 1999, sygn. 12314 A;
11. Rolska-Boruch I., Malarski portret gotyckiego miasta Lublina z kamienicy Lubomelskich, [w:] Ikonografia dawnego Lublina, [red.] Z. Nestorowicz, Lublin 2000, s. 14–24.

Роман Звєжховскі
Roman Zwierzchowski

Замковий пагорб
Wzgórze Zamkowe

Перше міське укріплення, закладене на лесовому підвищенні поряд з долиною річки Чехівка між трьома сусідніми пагорбами – Староміським, Чвартеком і Гродиськом, виникло у XII ст. Воно виконувало оборонні і адміністративні функції для торгового поселення, що розрослося на Староміському пагорбі. Після того, як воно було знищене під час пожежі, наступну фортифікацію відбудували приблизно у 1210 р. як центр каштелянії, створеної на східних рубежах феодальної Польщі.

Першою «замковою» муrowаною спорудою з I половини XIII ст. був донжон, який зберігся до сьогодні. Будівництво муrowаного королівського замку припало на пізній період панування Казимира Великого. Окрім донжона, до складу замку входив двоверховий готичний «дім» урядово-резиденціонального призначення, в'їзна брама, (ймовірно) прибрамна вежа, дві башти у південному і північному пряслі замкового муру, а також двоярусна готична каплиця Св. Трійці. Інтер'єр верхньої каплиці покривають візантійсько-руські фрески з фундації короля Володислава Ягайла, створені до 1418 р. групою руських майстрів.

Замок, що лежав на шляху з Кракова до Вільна, був постійним місцем перебування

Pierwszy gród, założony na lessowym wzgórzu obok doliny rzeki Czechówki, pomiędzy trzema pobliskimi wzgórzami: Staromiejskim, Czwartek i Grodzisko, powstał w XII w. Pełnił funkcje obronne i administracyjne względem rozwijającej się osady handlowej na Wzgórzu Staromiejskim. Po jego spaleniu kolejny gród odbudowano ok. 1210 r. jako siedzibę kasztelanii, utworzonej na wschodnich rubieżach Polski dzielnicowej.

Pierwszą „zamkową” budowlą murowaną był stojący do dziś okrągły mieszkalno-obronny donżon, datowany na I. połowę XIII w. Budowa murowanego zamku królewskiego przypada na późną fazę panowania Kazimierza Wielkiego. Oprócz donżonu w skład zamku wchodził piętrowy gotycki „dom” o funkcji urzędowo-rezydencjonalnej, brama wjazdowa, (prawdopodobnie) wieża przy bramie, dwie baszty w południowym i północnym murze kurtynowym, a także dwukondygnacyjna gotycka kaplica pw. Trójcy Św. Wnętrze górnej kaplicy pokrywają freski bizantyjsko-ruskie, malowane do 1418 r. przez zespół ruskich malarzy z fundacji króla Władysława Jagiełły.

Zamek leżący na trakcie Kraków-Wilno był stałym miejscem postoju kilku pokoleń Jagiellonów. W 1474 r. stał się siedzibą wojewo-

Замковий пагорб
Wzgórze Zamkowe

кількох поколінь Ягеллонів. У 1474 р. він став резиденцією воєводи новоствореного королем Казимиром Ягеллончиком Люблінського воєводства і земського суду. У XVI ст. готичний замок неодноразово розбудовувався і модернізувався у ренесансному стилі, в тому числі – королем Сигізмундом I Старим (прибл. у 1520 р.) та двома наступними старостами з роду Тенчинських (1550-60 рр.). Під час робіт західне крило замку було розбудоване і оздоблене ренесансними галереями та аттиками. Сьогодні нагадуванням про це є «висячий» портал каплиці. Донжон і південна башта також були надбудовані і увінчані аттиками.

В замкових мурах у 1569 р. засідав сейм, який завершився укладенням польсько-литовської унії, а король Сигізмунд II Август приймав тут васальну присягу першого правителя Пруського герцогства.

Повністю відремонтований у 1635-42 рр., замок невдовзі був зруйнований шведськими, угорськими і московськими військами. У XVIII ст. з'явився новий будинок канцелярії і малий архів біля брами (1743 р.). Рештки в'язної брами були пристосовані під житло, а вкорочена вежа донжону – накрита дахом. До кінця XVIII ст. ще існувала замкова каплиця, дім для емеритованого духовенства та кухня.

У 1824 р. рішення влади Королівства Польського про будівництво в'язниці призвело до розбирання замкових руїн. Збереглися лише донжон і каплиця, які стали частиною в'язниці, будівництво якої, за проєктом Станіслава Штомпфа, було завершене у 1826 р. Будівля отримала неоготичну стилістику англійського замку з аттиком, скопійованим зі зруйнованого дому для емеритованого духовенства, інші частини комплексу були одноповерховими флігелями. В'язниця, яка стала місцем репресій поляків з боку царської влади, в період гітлерівської окупації та комуністичного терору у перші роки ПНР, функціонувала до 1954 р. З 1955 р., після капітальної перебудови, ця будівля стала осідком Люблінського музею, а сьогодні – Національного музею в Любліні.

dy nowo utworzonego przez króla Kazimierza Jagiellończyka województwa lubelskiego i sądu ziemskiego. W XVI w. gotycki zamek był kilkakrotnie rozbudowywany i modernizowany w stylu renesansowym, w tym przez króla Zygmunta I Starego (ok. 1520) i dwóch kolejnych starostów z rodu Tęczyńskich (1550-1560). W trakcie prac zachodnie skrzydło zamku zostało powiększone i ozdobione renesansowymi gankami i attykami. Dziś pamiątką tego jest „wiszący” portal kaplicy. Podwyższeniu i zwieńczeniu attykami poddano też donżon i basztę południową.

W murach zamku w 1569 r. obradował sejm zakończony podpisaniem unii polsko-litewskiej, a król Zygmunt II August odebrał hołd lenny od pierwszego władcy Prus Książęcych.

W pełni wyremontowany w latach 1635-1642 zamek już wkrótce został zniszczony przez wojska szwedzkie, węgierskie i moskiewskie. W XVIII w. powstał nowy budynek kancelarii i małe archiwum przy bramie (1743 r.). Pozostałości bramy wjazdowej zaadaptowano na mieszkanie, a obniżoną wieżę donżonu zabezpieczono dachem. Do końca XVIII w. dotrwała kaplica zamkowa, mansjonaria i kuchnia.

Decyzja władz Polski Kongresowej o budowie więzienia z 1824 r. wymusiła rozbiórkę ruin zamku. Zachowano jedynie donżon i kaplicę, które stały się częściami więziennego gmachu, ukończonego w 1826 r. wg projektu Stanisława Stompfa. Budowli nadano neogotycki kostium angielskiego zamku z attyką skopiowaną ze zburzonej mansjonarii, pozostałe partie były parterowymi oficynami. Więzienie funkcjonowało do 1954 r., stając się miejscem kaźni Polaków pod carskimi rządami, hitlerowską okupacją i komunistycznym terrorem pierwszych lat PRL. Od 1955 r., po gruntownej przebudowie, gmach ten stał się siedzibą Muzeum Lubelskiego, dziś Muzeum Narodowego w Lublinie.

Гродська брама, раніше – Замкова

Brama Grodzka, niegdyś Zamkowa

Брама, відома сьогодні як Гродська – це нічим не примітна двоповерхова будівля, яка закриває з півночі перспективу вулиці Гродської. Фактично, це значно перебудо-

вана брама, відома сьогодні як Гродська – це нічим не примітна двоповерхова будівля, яка закриває з півночі перспективу вулиці Гродської. Фактично, це значно перебудована брама міська з 2.

вана міська брама другої половини XIV ст., зведена на лінії середньовічних міських мурів.

Сьогодні до будівлі прилягає забудова Старого міста, але первісна брама з'єднувалася лише з міськими мурами на висунутому далеко на північ відрозу Староміського пагорба. Брама була виразно відділена від міської забудови, будучи одночасно і межею пагорба, і міста. Разом з Краківською брамою вона позначала головну комунікаційну артерію міста, що пролягала Гродською вулицею, площею Ринок та Брамною вулицею.

Спочатку будівля мала просту форму безсклепінчастої дво- або триарусної брами, наближеної в плані до квадрата, з двома проїзними отворами, що вели через підйомний міст до замку. Її висота сягала приблизно 14 м, аналогічно з Краківською брамою. Наприкінці XV або на початку XVI ст. будівля двічі розбудовувалася за рахунок зведення дещо нижчого мурованого передбрамного укріплення.

На початку XVII ст. брамну вежу і ренесансний аттик з кутовими декоративними башточками, схожими на кавальєри, надбудували ще одним ярусом. Її тодішній вигляд був зафіксований на картині «Пожежа міста Любліна 1719 року». Сучасний класицистичний вигляд брами з'явився у 1784–85 рр. і є результатом реконструкції, яка змінила її характер з військового на цивільний.

Реконструкцію доручили королівському архітектору Домініку Мерліні, відповідальному за реконструкцію люблінської ратуші.

полю XIV століття, збудовану в цілому середньовічними мурованими міськими.

Дзisiaj до боків будинку прилягає забудова староміська, але первотна брама łączyła się jedynie z murami miejskimi na mocno wysuniętym północnym cyplu Wzgórza Staromiejskiego. Była wyraźnie odsunięta od miejskiej zabudowy, stanowiąc granicę zarówno wzgórza, jak i miasta. Razem z Bramą Krakowską wyznaczała główną oś komunikacyjną miasta wzdłuż ulic Grodzkiej, Rynku i Bramowej.

Początkowo miała prostą formę niesklepionej, 2- lub 3-kondygnacyjnej wieży bramnej, na rzucie zbliżonym do kwadratu, z dwoma otworami przejazdu prowadzącego przez most zwodzony w kierunku zamku. Jej wysokość szacuje się na ok. 14 m, analogiczną do Bramy Krakowskiej. W końcu XV lub na początku XVI w. budowla została dwukrotnie powiększona przez dodanie niższego mурованого przedbramia.

W początku XVII w. wieżę bramną podwyższono o kolejną kondygnację oraz wieńczącą ją renesansową attykę z przypominającymi kawalєri narożnymi sterczynami. Jej ówczesny kształt utrwalony został na obrazie „Pożar miasta Lublina w 1719 r.”. Obecny klasycystyczny wygląd bramy pochodzi z lat 1784–1785 i jest wynikiem przebudowy, zmieniającej jej charakter z militarnego na cywilny.

Przebudowę powierzono królewskiemu architektowi Dominikowi Merliniemu, odpowiedzialnemu za przebudowę lubelskiego ratusza. Obniżył on wieżę do wysokości przedbramia, łącząc je w dwukondygnacyjną

Гродська брама,
раніше – Замкова
Brama Grodzka, niegdyś
Zamkowa

Він знизив вежу до висоти передбрамного укріплення, об'єднуючи їх в єдиний дво-поверховий корпус, накритий двосхилим дахом. Поряд з ним виникали одноповерхові прибудови «крамниць», а другий поверх був переобладнаний під помешкання з вікнами, що виходять на вулицю. Брама з боку вул. Гродської отримала форму кам'яниці з напівкруглим проїздом, що нагадує триумфальну арку. На декоративному фронтоні зображена дата завершення перебудови (1785), а над нею – королівська монограма «SAR» у медальйоні з лавровим вінком і короною.

Фасад з боку вул. Замкової, який завершується трикутним фронтоном, має більш скромне оздоблення. У 1877 р. брамні споруди були продані єврейським власникам сусідніх будинків, які об'єднали їхні інтер'єри та прибудували бічні крамниці. У 1942 р. на брамі та сусідніх будівлях згоріли дахи, а через рік, під час Голокосту, загинули їхні єврейські мешканці. Після війни ці приміщення перейшли державі, а в 1946–54 рр. браму відбудували і передали під культурні заклади. З 1990-х років в будівлі міститься театр «NN».

корпусу накритий двуспадним дахом. По його бочках powstały parterowe przybudówki „sklepów”, a piętrowo nadano funkcję mieszkalną z oknami wychodzącymi na ulicę. Brama od strony ul. Grodzkiej otrzymała formę nawiązującej do łuku tryumfalnego elewacji kamienicy z półkolistą arkadą. W ozdobnym szczycie umieszczono datę ukończenia prac (1785), a nad nią królewski monogram SAR w medalionie z laurowym wieńcem i koroną.

Elewacja od ul. Zamkowej ma skromniejszą formę o trójkątnym zwieńczeniu. W 1877 r. budynek bramy został sprzedany żydowskiemu właścicielowi sąsiednich kamienic, którzy dokonali ich scalenia, łącząc wnętrza i nadbudowując boczne sklepy. W 1942 r. spłonęły dachy nad bramą i sąsiednimi budynkami, rok później w holokauście zginęli ich żydowscy mieszkańcy. Po wojnie budynki przejął skarb państwa, a latach 1946-54 budynek bramy odbudowano, przeznaczając całość na cele kulturalne. Od lat 90. XX wieku obiekt jest siedzibą Teatru NN.

Стара ратуша – Коронний трибунал

Stary ratusz – Trybunał Koronny

Перша ратуша в Любліні могла з'явитися після 1317 р., коли Люблін отримав від короля Владислава Локетекса локаційний привілей на устрій за магдебурзьким правом. Після знищення міста у пожежі 1341

Pierwszy ratusz w Lublinie mógł powstać po 1317 r., w którym Lublin otrzymał od króla Władysława Łokietka uposażenie i potwierdzenie swej lokacji na prawie magdeburskim. Po spaleniu miasta w 1341 r. przez wojska ta-

Стара ратуша –
Коронний трибунал

Stary ratusz – Trybunał
Koronny

р., що сталася внаслідок татарського набігу, розпочалася його інтенсивна відбудова, а разом з нею – будівництво нової, ще дерев'яної ратуші, яка, за недостовірними переказами, згоріла в 1389 р. і була відбудована вже як мурована.

Дослідження стверджують, що південно-східні мури сучасної ратуші – середньовічні і були зведені на межі XIV та XV ст. Але і та ратуша згоріла в 1515 р. Відомо, що після її відбудови (1520–23 рр.) були перекриті обидва її поверхи. Поглиблені підвали пристосували під пивні льохи і камери для ув'язнених, на мурованій вежі надбудували найвищий ярус, який мав фахверкову конструкцію. В 1553 р. зовнішні дерев'яні сходи на другий поверх замінили мурованими.

В 1575 р. чергова велика міська пожежа знищила дахи і вежу ратуші разом з годинником. В результаті ремонту склепіння другого поверху були замінені на пласкі перекриття, сконструйовано увігнутий дах і відбудовано фігурне завершення вежі. У зв'язку з розміщенням в будівлі Коронного трибуналу (1578 р.) ратушу відновили. Завершення вежі було замінене на більш вишукане, яке можна побачити на відомій гравюрі Абрахама Гогенберга. Змінилося також розташування зовнішніх сходів, яке стало симетричним. В 1687 р. розпочався тривалий період «реставрації» ратуші, яку проводив архітектор Флавій Маркетті. Ратуша отримала третій поверх і простий аттик з оздобним карнизом, а фасади – скромну барокову стилістику.

У 1740–81 рр. були забудовані зовнішні фронтальні сходи, які об'єдналися в єдине ціле зі сходовою кліткою. Більшість приміщень на третьому поверсі ще не мали підлоги і стелі. В 1781–85 рр. на замовлення королівської Казначейської комісії Мерліні провів «реформу» ратуші, зберігаючи, переважно, її попереднє планування. Інтер'єри отримали скромне класицистичне малярське оздоблення, а судові зали – декоративні гіпсові фризи або ілюзійністичне оздоблення (каплиця). Найбільшою зміною було усунення проїзду вздовж поперечної осі будівлі. Весь будинок отримав класицистичний вигляд, який асоціювався з античним храмом Юстиції, зображення якого прикрасило фронтон будівлі.

В 1787 р. трибунал відвідав король Станіслав Август. В 1793 р., після другого розподілу Польщі, Коронний трибунал завершив два століття своєї діяльності. В 1836 р. влада Королівства Польського передала будівлю у користування судових установ. Тоді на першому поверсі влаштували проїзд, спро-

tarskie ruszyła jego intensywna obudowa, a wraz z nią – budowa nowego, drewnianego jeszcze ratusza, który, według niepewnych przekazów, miał być spalony w 1389 r. i odbudowany jako murowany.

Z badań wynika, że południowo-wschodnie mury obecnego ratusza są średniowieczne i pochodzą z przełomu XIV/XV w. Również i ten ratusz spłonął - w 1515 r. Wiadomo, że po odbudowie (1520-1523) sklepienie były jego obie kondygnacje. Pogłębione piwnice, adaptowano na piwiarnie i „katuszę”, dobudowano murowaną wieżę z najwyższą kondygnacją o konstrukcji szachulcowej. W 1553 r. zewnętrzne drewniane schody na piętro zastąpiono murowanymi.

W 1575 r. kolejny wielki pożar miasta zniszczył dachy i wieżę ratusza wraz z zegarem. W wyniku remontu sklepienia piętra zastąpiono stropami, wykonano też nowy pogrążony (wkłęsty) dach i odbudowano hełm na wieży. W związku z ulokowaniem w budynku siedziby Trybunału Koronnego (1578 r.) ratusz poddano renowacji. Zmieniony został kształt hełmu na bardziej ozdobny, utrwalony na znanej rycinie Hogenberga, a także prawdopodobnie układ schodów zewnętrznych na lustrzany. W 1687 r. rozpoczął się długi okres „restauracji” ratusza zaczętej przez muratora Flawisza Marchettiego. Ratusz podwyższono o drugie piętro i prostą attykę z gzymsem, a elewacjom nadano skromną barokową szatę architektoniczną.

W okresie 1740-1781 obudowano frontowe schody, tworząc trakt z klatką schodową. Większość pomieszczeń na drugim piętrze nie miała jeszcze podłóg i sufitów. W latach 1781-1785 na zlecenie królewskiej Komisji Skarbu Merlini dokonał „reformy” ratusza, zachowując w większości dotychczasowy rozkład pomieszczeń. Wnętrza otrzymały skromne klasycystyczne ramowe dekoracje malarskie, a sale trybunalskie – sztukateryjno-malarskie bordiury lub dekorację iluzjonistyczną (kaplica). Największą zmianą było wyłamanie sieni przejazdowej wzdłuż poprzecznej osi budynku. Bryle nadano klasycystyczny wygląd będący aluzją do antycznej świątyni Sprawiedliwości, której przedstawienie ozdobiło fronton budynku.

W 1787 r. trybunał wizytował król Stanisław August. W 1793 r. po drugim rozbiórce Polski Trybunał Koronny zakończył dwa wieki swej działalności. W 1836 władze Królestwa Polskiego przekazały budynek w użytkowanie sądom. Zabudowano wówczas przejazd w parterze, stworzono nową klatkę schodową i zlikwidowano schody w trakcie frontowym. Po odzyskaniu niepodległości budynek wrócił

ектували нову сходову клітку та ліквідували сходи у фронтальній частині будівлі. Після відновлення незалежності будівля була повернута місту, однак, лише під час ремонту в 1987–89 рр. в ній було відтворене малярське оздоблення з часів короля Станіслава Августа.

до міста, jednak dopiero podczas remontu w latach 1987-1989 przywrócono wystrój malarzski sal z czasów stanisławowskich.

Катедрa – єзуїтський костел

Katedra – kościół jezuitki

Ідея заснування єзуїтського колегіуму в Любліні належить двом вихованцям єзуїтських шкіл, які були родом з околиць Любліна – Бернарду Мацейовському (пізнішому примасу Польщі) та Миколаю Зебжидовському. Завдяки їм у 1582 р. єзуїти почали клопотатися про таке будівництво в Любліні, який посідав чільне місце на торговій мапі Польщі, а з 1578 р. став одним з двох місць резидування Коронного трибуналу.

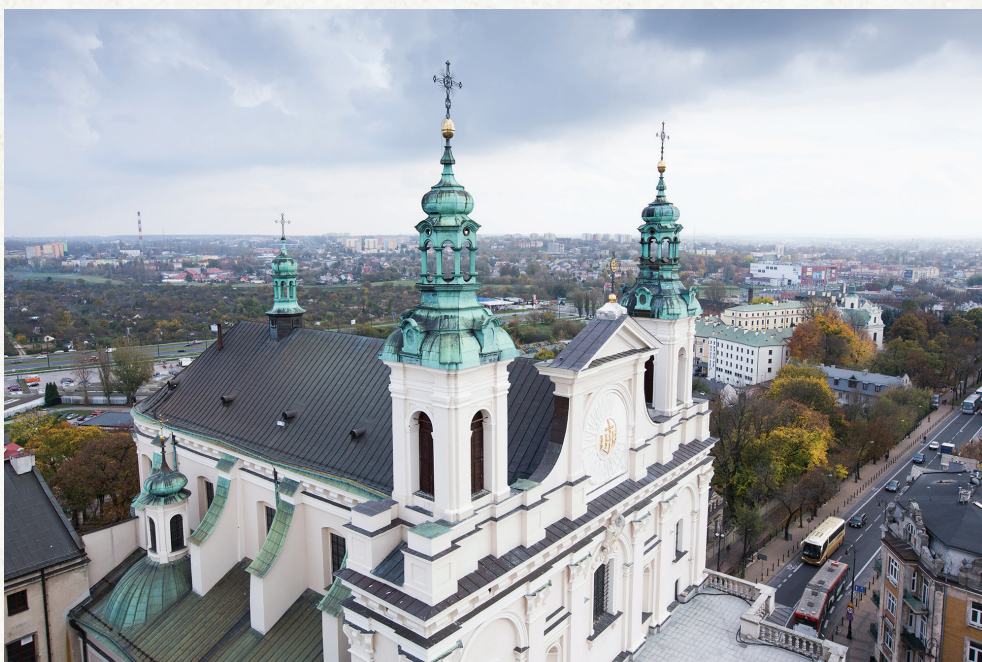
Зародком колегіуму стала одна з кам'яниць біля південного міського муру. Придбання кількох сусідніх кам'яниць та земельних ділянок дало змогу звести тимчасовий дерев'яний костел, але для будівництва колегіуму з монастирським храмом потрібна була більша ділянка поза оборонними мурами. Однак, такі плани вимагали знесення частини міської стіни та засипання оборонного рову, що викликало опір міської ради, який був зламаний лише завдяки втручанню короля Стефана Баторія.

Головним фундатором і натхненником будівництва виступив Бернард Мацейовський – тодішній луцький єпископ. Будів-

Myśl o utworzeniu kolegium jezuickiego w Lublinie wyszła od dwóch pochodzących z okolic Lublina wychowanków szkół jezuickich – Bernarda Maciejowskiego (późniejszego Prymasa) i Mikołaja Zebrzydowskiego. Dzięki nim w 1582 r. jezuiti wszczęli starania o tę inwestycję - w mieście zajmującym czołową pozycję na handlowej mapie Polski, a od 1578 r. jednej z dwóch siedzib Trybunału Koronnego.

Zaczątkiem kolegium stała się jedna z kamienic stojących przy południowym murze miejskim. Zakup kilku sąsiednich kamienic i parceli miejskich umożliwił budowę drewnianego, tymczasowego kościoła, lecz pod budowę kolegium z kościołem potrzebny był większy teren za murem obronnym. Wymagało to jednak rozbiórki części muru miejskiego i zasypania fosy, co wywołało opór rady miasta, przełamany dopiero dzięki interwencji króla Stefana Batorego.

Głównym fundatorem i protektorem budowy był Bernard Maciejowski, wówczas biskup łucki. Budowa kościoła ruszyła w 1586 r. według projektu Giovanniego Marii Bernardoniego i trwała z przerwami do 1625 r. W

Катедрa – єзуїтський костел

Katedra – kościół jezuitki

ництво костелу розпочалося в 1586 р. за проектом Джованні Марії Бернардоні і тривало з перервами до 1625 р. Ще у 1604 р., попри відсутність склепінь, підлоги, архітектурного оздоблення та храмового обладнання, костел був освячений.

У 1615–17 рр. до костелу був прибудований двовежевий фасад, спроектований у стилі так званого люблінського ренесансу. Одночасно за проектом єзуїта Джакомо Бріано велися роботи над спорудженням школи та нового колегіуму. У 1752 р. під час пожежі костел та колегіум згоріли. Обвалилися вежі, фронтон фасаду та частина склепінь. Завершена у 1757 р. реконструкція та комплексна перебудова костелу за проектом Францішека А. Козьмінського призвела до зміни стилю на пізньобароковий. Бічні нави були перетворені в ряди каплиць з вітварями, виконаними у техніці стукко, в інтер'єрі костелу з'явилися вітрилоподібні склепіння, а фасад прикрасив пізньобароковий фронтон, фланкований парою нижчих веж. Інтер'єр храму був вкритий ілюзіоністичними фресками Юзефа Меєра, які також були виконані у новій ризниці та в скарбниці. Тоді ж були відбудовані будівлі школи та колегіуму єзуїтів.

Після розпуску ордену в 1773 р. шкільні будівлі передали світській владі, а храм – отцям тринітаріям зі Старого міста. Після утворення в 1805 р. Люблінської єпархії він став кафедральним костелом, але в цьому статусі храм почав діяти лише з 1832 р., після перебудови фасаду в 1821–24 рр. за проектом Антоніо Коррацці. Його основним класицистичним елементом став монументальний доричний портик, який повністю можна було оглянути лише після знесення трьох крил колишнього колегіуму (1815–18 рр.), знищеного пожежею у 1802 р. Реконструкція 1848–53 рр. посилила класицистичний акцент фасаду. На жаль, він був знищений німецькою бомбою у вересні 1939 р. Відбудова фасаду за проектом Чеслава Гавдзіка у 1946–51 рр. передбачала відтворення ренесансно-барокової композиції верхнього ярусу фасаду та відновлення портика Коррацці. З 1992 р. храм носить титул архікатедрального костелу.

1604 р. poświęcono świątynię pomimo braku sklepień, posadzek, wystroju architektonicznego i wyposażenia.

W latach 1615-1617 dobudowano dwuwieżową fasadę w stylu tzw. renesansu lubelskiego. Równoległe prowadzone były prace przy szkole i nowym kolegium według projektu jezuity Jakuba Briano. W 1752 r. w pożarze zgorzał kościół i zabudowania kolegium. Zawałeniu uległy wieże, szczyt fasady i część sklepień. Odbudowa i kompleksowa przebudowa kościoła według projektu Franciszka A. Koźmińskiego, zakończona w 1757 r., doprowadziła do zmiany stylu na późnobarokowy. Przekształcono nawy boczne w rzędy kaplic ze stiukowymi ołtarzami, w korpusie wprowadzono sklepienia żaglaste, fasadę zaś ozdobił późnobarokowy szczyt z parą mniejszych wież. Wnętrze kościoła pokryły iluzjonistyczne polichromie autorstwa Józefa Meyera, obecne także w nowej zakrystii i skarbcu. Odbudowano budynki szkoły i kolegium jezuitów.

Po kasacie zakonu w 1773 r. budynki szkolne przejęły władze świeckie, kościół zaś - księża trynitarze ze Starego Miasta. Po ustanowieniu diecezji lubelskiej w 1805 r. został on wybrany na kościół katedralny, jednakże w tej roli rozpoczął on działalność dopiero w 1832 r. po przebudowie fasady w l. 1821-1824 r. wg projektu Antoniego Corrazziego. Jej głównym klasycystycznym elementem był monumentalny portyk dorycki, którego pełna ekspozycja nastąpiła dopiero po rozbiórce trzech skrzydeł dawnego kolegium (1815-1818 r.), zniszczonych pożarem w 1802 r. Przebudowa z l. 1848-1853 wzmocniła klasycystyczny wyraz fasady. Została ona zniszczona niemiecką bombą we wrześniu 1939 r. Jej odbudowa z l. 1946-1951 wg projektu Czesława Gawdzika zakładała odtworzenie renesansowo-barokowej kompozycji górnej kondygnacji fasady i przywrócenie corrazziańskiego portyku. Od 1992 r. kościół nosi tytuł archikatedry.

Список використаних джерел / Bibliografia:

1. J. Paszenda SJ, Chronologia budowy gmachów jezuickich w Lublinie, „Biuletyn Historii Sztuki”, „Biuletyn Historii Sztuki”. R. 30, 1968, nr 2
2. J. Teodorowicz-Czerepińska, Zamek lubelski, na zlecenie Muzeum Okręgowego w Lublinie, Lublin, 1995 (mps. w pos. Muzeum Narodowego w Lublinie), A. Rozwałka, R. Niedźwiadek, M. Stasiak, Lublin wczesnośredniowieczny, Warszawa 2006
3. Michalczuk S., O początkach Lublina, czyli geneza układu urbanistycznego, „Biuletyn Historii Sztuki” 1970, nr 2
4. Zalewski L., Z epoki renesansu i baroku, Lublin 1949

PL-BY-UA
2014-2020

Co-funded by
the European Union

Цей електронний буклет створений за фінансової підтримки Європейського Союзу
в межах Програми транскордонного співробітництва ПБУ 2014-2020